

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
НАВЧАЛЬНО НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
АДМІНІСТРУВАННЯ
Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА ДРУГИМ РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ (МАГІСТР)

НА ТЕМУ:

**«ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ З ООП В
УМОВАХ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА»**

Виконала: студентка 6 курсу, 661М групи

Галузь знань:

23 Соціальна робота

Спеціальності: 231 Соціальна робота

Розумець Павлина Віталіївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент

Файчук О.Л.

Рецензент: к. н. з держ. управління, доцент

Штиршов О.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ З ООП	7
1.1. Сутність та складові комунікативної культури підлітків з ООП	7
1.2. Особливості формування комунікативної культури підлітків з ООП.....	20
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА	31
2.1. Загальна характеристика інклюзивного освітнього середовища.....	31
2.2. Практичний досвід формування комунікативної культури учнів з ООП.....	43
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ З ООП В УМОВАХ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА	54
3.1. Організація та аналіз результатів дослідження щодо визначення рівня сформованості комунікативної культури підлітків з ООП.....	54
3.2 Рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП в умовах шкільного середовища	66
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сфера спілкування є важливою складовою соціального простору, в якому існує особистість підлітка. В умовах сьогодення, де характерною є напруженість у всіх сферах життєдіяльності, комунікативна діяльність набуває особливої значущості. Саме за допомогою спілкування особистість має змогу реалізуватись у всіх сферах, відчутти підтримку та співчуття. Отже, комунікативні вміння та навички необхідні для успішної комунікації та є показником культури особистості в цілому.

Сучасні дослідження переконують, що феномен комунікативної культури з чинника, який супроводжує процес соціальної взаємодії, перетворюється на один з провідних чинників досягнення соціальної стійкості й упорядкованості завдяки його стабілізуючому впливу на комунікативні процеси. Саме культурна наповненість надає цьому феномену поліфункціонального характеру. В умовах інформаційної цивілізації комунікативна культура стає метою (культура діалогу), підґрунтям (взаєморозуміння), засобом регламентації (культура ділового й повсякденного спілкування) комунікативних процесів.

Комунікативна культура є базовою навичкою особистості соціуму, що дає можливість розвиватись та вдосконалюватись упродовж життя та остаточно формуються у підлітковому віці. Однак, підлітки з особливими освітніми потребами потребують необхідно допомогти в становленні повноцінної комунікативно спроможної особистості. Досить важлива роль у вирішенні цього завдання належить соціальному супроводу дітей з ООП в закладах загальної середньої освіти.

Незважаючи на те, що від рівня сформованості комунікативної культури учнів залежить ефективність обміну інформацією та процесу педагогічної комунікації в цілому, ця проблема в педагогічній науці і практиці вивчена недостатньо й потребує додаткової уваги. Учені І. Дмитрієва, Л. Прядко, Т. Сак, Н. Софій, О. Федоренко й інші аналізували особливості організації

інклюзивного навчання. Проблема розвитку комунікативних умінь розглядалася в працях О. Бодалева, Л. Виготського, І. Зимньої, М. Лісіної та інших. Науковці визначають різні аспекти формування комунікативної культури у дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти. Аналіз поняття «комунікативна культура» засвідчує, що даний феномен визначається як важливий компонент загальної культури, соціального розвитку особистості (М. Хайдеггер, Т. Марсель, Дж. Мід, К. Ясперс, Ю. Габермас, Х. Гадамер, Л. Буєва, Л. Коган, С. Тарнавська та інші). Вихованню комунікативної культури, комунікативних умінь і навичок школярів присвячені роботи сучасних дослідників (Н. Воробйової, К. Гончара, І. Кона, О. Корніяки, В. Соколової, В. Штифурак О. Файчук та інших).

Мета дослідження – на основі теоретично-емпіричного дослідження розробити рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сутність та складові комунікативної культури підлітків з ООП;
- охарактеризувати інклюзивне освітнє середовище;
- розкрити практичний досвід формування комунікативної культури учнів з ООП;
- на основі емпіричного дослідження розробити рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП.

Об'єкт дослідження – комунікативна культура підлітків із особливими освітніми потребами як соціально-педагогічне явище.

Предмет дослідження – шляхи удосконалення процесу формування комунікативної культури підлітків із особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища.

Методи дослідження. У процесі розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів наукового дослідження. *Теоретичні:* аналіз, синтез і узагальнення наукової, психологічної, педагогічної і методичної літератури з теми дослідження; класифікація, систематизація, порівняння, які дали змогу розкрити стан розробки теми дослідження, уточнити особливості процесу формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища. *Емпіричні:* попереднє спостереження за корекційним процесом та мовленням підлітків з особливими освітніми потребами, анкетування, тестування, опитування; вивчення педагогічного досвіду; методи обробки результатів дослідження: статистичні методи, групування.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в тому, що: уточнено сутність поняття «комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами», обґрунтовано рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що набули подальшого розгляду дослідження щодо розробки організаційно-методичного забезпечення формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами.

Практична значущість результатів дослідження полягає у його спрямованості на вдосконалення практики формування комунікативної культури підлітків із особливими освітніми потребами. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладу середньої освіти; в роботі зі студентами педагогічного ЗВО; в процесі підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; у створенні навчально-методичної літератури.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі інклюзивних класів Комунального закладу «Хашуватський ліцей» Гайворонської міської ради Голованівського району Кіровоградської області (Червоненська та

Вікнинська філії). У дослідженні взяли участь 62 дитини, що навчаються в інклюзивних класах, з них 8 підлітків з особливими освітніми потребами.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на: XXVI Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій Всесвітньому дню науки в ім'я миру та розвитку «Могилянські читання – 2023: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (м. Миколаїв, 2023 р.), XVII Міжнародній науковій конференції «Олівійський форум - 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки магістерської роботи висвітлено у 2 одноосібних публікаціях:

Розумець П.В. Формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами в умовах закладу середньої освіти // Олівійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XVII міжнар. наук. конф. 15–18 червня 2023 р., м. Миколаїв: тези доп. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.

Розумець П.В. Труднощі в адаптації дітей з особливими освітніми потребами в шкільному середовищі // XXVI Всеукраїнська науково-практична конференція «Могилянські читання – 2023: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти», м. Миколаїв: тези доп. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, які формуються з шести підрозділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел із 65 найменувань та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 91 сторінку, з них 76 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ З ООП

1.1. Сутність та складові комунікативної культури підлітків з ООП

Сфера комунікації є невід'ємною частиною соціального простору, в якому існує особистість. У сучасних умовах, для яких характерна напруженість і нестабільність у всіх сферах життєдіяльності, конструктивно-комунікативна діяльність набуває особливої значущості. Саме у сфері комунікації людина здійснює свої професійні й особисті плани, отримує підтвердження свого існування, підтримку та співчуття, допомогу в реалізації життєвих планів і потреб. Це є підтвердженням того, що комунікативні вміння та навички є тими чинниками, що забезпечать успішну діяльність у сфері комунікації. Конструктивне спілкування є показником культури особистості загалом [34].

Термін «комунікативна культура» або «культура спілкування» був уведений в науковий обіг ще у 80-ті роки минулого століття (в працях Б. Бушелевої, В. Гозмана, В. Грехнева, О. Добровича, В. Кан-Калика, О. Корніяка та ін.). Інтерес до проблеми спілкування і його культури викликаний передусім потребами суспільної практики, і зокрема значущістю психологічних чинників – потреб і мотивів, емоцій і волі, здібностей і психічних станів, якостей і вмінь для ефективності діяльності, зокрема професійної [47]. .

Вчені В. Кан-Калик та Н. Нікандров визначали комунікативну культуру як складову частину людського буття, яка присутня у всіх видах людської діяльності. Вони підкреслюють, що проблема полягає в тому, що не всі люди уявляють собі, яким чином можуть бути реалізовані ті чи інші комунікативні акти. З цього випливає, що для того, щоб здійснювати ці комунікативні акти, необхідно володіти певними навичками і вміннями. В процесі навчання

повинна бути визначена цільова установка на формування комунікативної компетентності особистості, методи та засоби її формування [47].

Як показують дослідження І. Кона, саме невміння, неможливість добитися успішної реалізації частіше за все є причиною недисциплінованості і, навіть, правопорушень підлітків, що супроводжується підвищеною конфліктністю хлопців по відношенню до своїх груп [35].

Комунікативна культура – це структурно-функціональна єдність комунікативних знань, якостей і вмінь людини, що мають для неї особистісний смисл, сприяючи досягненню життєвих цілей. В загальному вигляді комунікативну культуру можна розглядати як систему сформованих у індивіда в міжособистісній взаємодії якостей, навичок і вмінь, що дає йому змогу (в межах комунікативних здібностей, вікового розвитку і соціального статусу) досягати успішної адаптації в соціальному середовищі, здійснювати ефективну комунікативну і предметну діяльність, забезпечувати психологічно комфортну взаємодію і досягати взаєморозуміння. Особливо гостро ця проблема для дітей з особливими освітніми потребами, оскільки різноманітні нозології можуть сприйматися оточуючими як перешкоди для якісної соціалізації та розвитку.

Розкрити природу комунікативної культури дозволяють такі аспекти комунікації: комунікативний (об'єктивний) та комунікаційний (характеризує індивідуальність носія культури). Перший аспект є відображенням динамічного початку будь-якого прагнення потенційності. Він є «що» будь-якої комунікації, тоді як комунікаційне – тканина комунікативного, матерія його актуалізації. Через властивості, навички, здібності, особисті якості розкривається потенційність комунікативної культури [52].

Термін «комунікація» є приватним по відношенню до терміну «спілкування» (форма спілкування, в якій комунікативна функція є головною). Однак у поєднанні зі словом «культура» приватне та суспільне міняються місцями: культура спілкування вміщується у ширшу сферу – комунікативну культуру. Усі функції спілкування, зокрема комунікативна, діють у комплексі і

рівноправні. Комунікативна культура як родове поняття включає ознаки одного зі своїх видів – культури спілкування [12].

У комунікативній культурі відбиваються ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі, які виконує індивід у суспільстві. Вона визначає способи взаємодії людей у конкретних ситуаціях, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства. Кожна епоха позначена певною своєрідністю комунікативної культури, яка, з одного боку, відповідає загальнолюдським цінностям, а з іншого – етнопсихологічній специфіці конкретного соціуму. Комунікативна культура залежить не лише від особистості, її комунікативних можливостей, але й від набутих людиною знань, умінь та навичок встановлювати контакти. Важливе значення мають також комунікативні установки особистості на спілкування з іншою людиною, яка розглядається як найвища цінність суспільства. Трактують комунікативної культури, як правило, обмежується описом умінь і навичок, що застосовуються в різних комунікативних ситуаціях, зокрема пов'язаних із сприйняттям та аналізом отриманої інформації, удосконаленням навичок мовної діяльності (читання та слухання, письмової та усної мови).

Комунікативна культура пов'язана із культурою мовлення, тобто здатністю індивіда використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби, етичні норми. Її вважають одним з вирішальних чинників успіху в налагодженні соціальних контактів. Висока комунікативна культура – це гармонія професійних знань, комунікативних та морально-психологічних можливостей, що, безумовно, залежать від інтелектуально-культурних здібностей особистості, яка перебуває у стані взаємодії. Завдання закладу освіти сформувати комунікативну культуру в кожного здобувача освіти.

Для підлітків з особливими освітніми потребами є актуальним наступні характеристики комунікативної культури:

- ступінь довершеності в оволодінні комунікативною системою знань;

- сукупність умов, що забезпечують високу комунікативну компетентність, а також рівень комунікативної підготовки людини;
- мова та інші допоміжні засоби комунікації (жестикуляція, мистецтво, а на найвищому щаблі розвитку культури – письмо), ступінь відповідності мови літературним нормам;
- комунікативна установка на спілкування з іншою людиною як найвищою цінністю;
- сукупність моральних вимог, які стають для людини складовою її звичок і навичок, що виявляються в її повсякденній манері спілкування;
- уміння застосовувати етичні норми спілкування, комунікативні знання відповідно до етнопсихологічних особливостей індивіда, норм моралі конкретного суспільства та з урахуванням загальнолюдських цінностей;
- система суспільно визнаних категорій, настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжособистісні стосунки [60, с.168]

Спілкування людини відбувається у конкретному соціокультурному середовищі, в якому вона засвоює етичні норми взаємодії, розвивається, формується, стає індивідуальністю.

Існують основні складові, що забезпечують процес спілкування за допомогою різноманітних засобів [35, с.168], до них належать:

- Експресивно-мімічна складова (контакт очима, кінетика, що вміщує: міміку, жестикуляцію, пантоміміку, паралінгвістику, екстралінгвістику). Експресивно-мімічні засоби виникають в онтогенезі першими та є провідними для немовлят. За їх допомогою діти виражають свої емоції, виявляють активність, своє ставлення, адресоване людям, які їх оточують.
- Предметно-дійова (вміщує: проксеміку, паралінгвістику та екстралінгвістику, пантоміміку). Предметно-дієві засоби спілкування (зображувальні засоби) виникають під час спільної діяльності дитини з дорослим. За їх допомогою діти висловлюють готовність до взаємодії з дорослим і показують, до якої саме взаємодії вони запрошують.

- Мовленнєва (у вигляді висловлювання, запитання, відповіді, репліки). Мовленнєві засоби спілкування виникають в процесі розвитку особистості пізніше, їх використання розширює можливості дитини у процесі комунікації. У сукупності ці три умови створюють оволодіння дітьми мовленням. Мовленнєві засоби домінують у спілкуванні дітей шкільного віку [35].

Вчені стверджують, що комунікативна культура відображається у мові конкретної людини та реалізується у трьох групах комунікативних умінь:

- модифікування раніше отриманих знань та навичок, прийомів спілкування у новій комунікативній ситуації відповідно до її специфіки;
- знаходження рішення для кожної комунікативної задачі;
- створення та конструювання нових способів та прийомів розв'язання певної комунікативної задачі.

В. Аксьонова пропонує наступне групування комунікативних умінь:

- вміння використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- дотримання норм мовного етикету;
- вміння спілкуватися за умов різних форм діяльності;
- соціально-психологічні вміння: взаємозв'язок, взаєморозуміння, взаємовираження, взаємовідносини, взаємовплив;
- психологічні вміння: саморегулювання, самоналаштування, самообілізація;
- володіння монологом, діалогом, полілогом [12].

У структуру комунікативних умінь, на думку Ф. Бацевича, входить комплекс умінь:

- орієнтовні (оцінка ситуації та її прийняття, ухвалення рішення, комунікативні впливи);
- інформаційно-аналітичні (використання різноманітних джерел інформації);
- прогностичні (проектування власної діяльності, коригування комунікації в ході діяльності, що виникають розбіжності);

- полемічні вміння (комунікабельність, використання вербальних та невербальних засобів спілкування, вміння вести бесіду, діалог);
- креативні вміння (ухвалення рішень у нестандартних ситуаціях, вироблення власної думки, підготовлені та спонтанні мовні виступи);
- рефлексивні вміння (оцінка мовленнєвої діяльності, включаючи власну, вміння планувати комунікативний процес) [11].

З поняттям «комунікативна культура» пов'язані такі категорії: комунікативні знання; комунікативні вміння; мовна культура (культура мови); комунікативні універсальні навчальні дії; комунікативна компетенція; комунікативна компетентність; комунікативні здібності; комунікативна активність; комунікативний потенціал; комунікативні властивості; мовний етикет; комунікативна поведінка; комунікативні норми; комунікативні традиції. Комунікативні знання, на думку О. М. Корніяки, є узагальненим досвідом людства в комунікативній діяльності, що відображає у свідомості людей комунікативні ситуації в їх причинно-наслідкових зв'язках і відносинах [47, с. 246].

Педагогіка розуміє комунікативну культуру як міру здібностей та готовності особистості чи колективу вступати в контакт і засвоювати цілеспрямовано передану інформацію у різних видах діяльності як знання, уміння та навички; як міру соціалізації підростаючого покоління. Соціальна педагогіка розглядає комунікативну культуру як умову самореалізації та становлення особистості.

Комунікативна культура особистості, як стверджує О.В. Мудрик, – це «система знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, та вміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні» [49]. Вона має загальними ознаками культури та специфічним характером комунікації.

Аналіз висновків вчених про зміст поняття «комунікативна культура» привів нас до висновку про те, що немає єдиної думки до її трактування.

Всебічний аналіз комунікативної культури вимагає обов'язкового звернення до структури цього феномену. Тут пропонується велика різноманітність варіантів структурування, так Т. А. Кравченко виділяє п'ять компонентів комунікативної культури:

- культура мови як спосіб формування та формулювання думки;
- культура мовного етикету як стійкі, загальноприйняті норми спілкування;
- культура мови як засіб вираження думки;
- соматична культура – культура міміки, жестів;
- культура мислення – процес формування та вирішення розумових, комунікативних завдань [61].

Г. Лещенко розглядає такі компоненти комунікативної культури:

- досвід соціально схваленої поведінки попередніх поколінь – проявляється на індивідуально-особистісному та суспільно-комунікативному рівнях, зумовлює зв'язок комунікативної спадщини з особистістю та суспільством у вигляді знань та уявлень про норми та правила поведінки у комунікативних ситуаціях;
- формування ставлення особистості до себе, оточуючих та до взаємодії як специфічного виду діяльності, що реалізується в системі соціально схвалюваних норм комунікативної поведінки;
- формування позиції особистості процесі взаємодії;
- володіння комунікативними вміннями;
- наявність здатності до саморегулювання [61].

Як вважає О. П. Кравчук, комунікативна культура має наступний компонентний склад:

- мотиваційний компонент (самовдосконалення у спілкуванні, особистісно-орієнтовані взаємини, розуміння партнерів зі спілкування, духовно-моральна спрямованість спілкування, прагнення до розуміння іншого);

- особистісний компонент (особистісно-значущі якості та властивості: товариськість, особистісна атракція, альтруїзм, толерантність, здатність до емпатії);
- рефлексивний компонент (взаємини на основі духовно-моральних цінностей; прийняття іншої думки; комунікативний досвід та його особистісне осмислення);
- практико-дійовий компонент (уміння встановлювати та підтримувати контакти, володіння вербальними та невербальними засобами та технологією спілкування) [62].

Ряд вчених схиляється до думки, структура комунікативної культури складається з чотирикомпонентної моделі: мотиваційний компонент, пізнавальний компонент, вольовий компонент і поведінковий (операційний) компонент, що складаються і розвиваються у особистості в ході її діяльності та спілкування з оточенням. Мотиваційний компонент відіграє роль внутрішньої спонуки особистості до певних форм комунікативної активності [23, с.230].

Аналіз психологічної та педагогічної літератури виявляє, що єдиного підходу до встановлення критеріїв сформованості комунікативної культури немає. Л. Я. Лозован називає такими вимірювальними ознаками ступінь сформованості інтерактивної, комунікативної, перцептивної сторін спілкування; наявність особистої програми спілкування, ініціатива у спілкуванні, активність та емпатія у спілкуванні; швидкість засвоєння прийомів спілкування, спрямованість поведінки, рівень розвитку навичок спілкування, ступінь спілкування.

Можна виділити критерії комунікативної культури внаслідок системного аналізу змісту кожного компонента (кожен із них представлений рядом показників):

1. Ціннісне ставлення до спілкування (мотиваційний компонент).
Показники: а) усвідомлення соціальної та особистісної значущості комунікативної культури; б) прагнення самовдосконалення; в) обґрунтування

вибору партнерів зі спілкування (характеристика особистісних та ділових якостей, різноманітність вибору).

2. Сформованість комунікативно-значимих якостей особистості (особистісно-емоційний компонент). Показники: а) емоційна стабільність (що виражається ступенем толерантності, врівноваженості); б) особливості характеру (індивідуальне поєднання стійких і змінюваних властивостей (рис) особистості, що визначають типові способи її ставлення до людей; в) емпатія (здатність до розуміння чужого емоційного стану, співчуття, прагнення допомагати).

3. Оцінювання себе як суб'єкта взаємодії з дорослими та однолітками (рефлексивний компонент). Показники: а) здатність здійснювати зворотний зв'язок (характеризує можливість аналізу дитиною свого внутрішнього світу та наявність рефлексивних очікувань (уявлення про те, що про неї думають інші люди, які становлять коло її спілкування), узагальнення переживань); б) володіти елементами ділової та особистісної самооцінки; в) здатність брати на себе відповідальність за слова та вчинки на основі їх смислової орієнтовної (оцінка майбутнього вчинку з точки зору мотивів, результатів та наслідків, внутрішній план дій) та моральної оцінки.

4. Готовність до співпраці з дорослими та однолітками (практико-дійовий компонент). Показники: а) становище у системі міжособистісних відносин (виявляється у становищі у займаному соціометричному статусі, який відбиває стійкість здатності встановлювати і підтримувати взаєморозуміння у індивідуальних і ділових контактах); б) ступінь володіння формами мовної взаємодії: діалог, полілог (знання правил, вміння ними користуватися); в) володіння комунікативними вміннями (що забезпечують культуру співробітництва у парі, групі (у навчальній та пізнавальній діяльності): організаційними, керуючими, формуючими, стимулюючими) [32].

Відповідно до цього визначають рівні сформованості кожного з компонентів, що базуються на динаміці прояву показників:

- духовно-гармонійний (високий) рівень – що виражається узгодженості (гармонії) ціннісного змісту свідомості людини та реального її втілення у поведінці: суб'єктної духовно-моральної активності, здатності самому «творити спілкування», виходячи з власному досвіді і баченні свого місця у міжособистісних відносинах;

- формальний (середній) – рівень виконавства, послуху, довільності, переважання «знаних» соціальних мотивів (тобто лише на рівні розуміння, але з регулюючих життєдіяльність);

- спонтанний (низький) рівень відображає імпульсивну, мимовільну комунікативну поведінку, афективні реакції, неприйняття соціальної ролі як учня.

Т. І. Гончар критеріями сформованості комунікативної культури підлітків вважає комунікативні знання, культуру мови; культуру спілкування; ціннісні орієнтації; комунікативне мислення; дозвільні інтереси [32, с. 42].

Дослідження дозволяє зробити висновок, що ядром комунікативної культури підлітків служить їх комунікативний потенціал, виражений у комунікативних властивостях, здібностях та активності, віднесених до внутрішніх факторів, що формується під впливом мовного етикету, комунікативних норм і традицій, що представляють фактори, виявлені в комунікативній поведінці. Комунікативна культура – це єдність та взаємозв'язок комунікативного потенціалу, що включає комунікативні властивості, комунікативні здібності, комунікативну активність, (внутрішні фактори), та комунікативної поведінки, що включає мовний етикет, комунікативні норми та традиції (зовнішні фактори).

Комунікативна потреба означає потребу дитини в спілкуванні, що проявляється у прагненні до пізнання, самопізнання, до бажання оцінки інших людей та самооцінки [23, с.230]. Зазвичай діти застосовують у спілкуванні ті засоби, якими вони вже оволоділи, активно використовують ті з них, що найбільше, на їхню думку, сприяють вирішенню завдання, яке перед ними

стоїть [32, с.44]. Мотиви до комунікації у дитини безпосередньо залежать від її головних потреб, що пов'язані з: потребою у враженнях; потребою в активній діяльності; потребою у визнанні та підтримці [23, с.230].

У підлітковому віці відбуваються глибокі зміни в мотиваційній, пізнавальній, комунікативній та емоційно-вольовій сферах особистості під впливом навчально-пізнавальної діяльності та неформального міжособистісного спілкування. У підлітковий період у процесі учіння відбувається подальше засвоєння школярем соціально вироблених способів і засобів діяльності і разом з тим виникає та розвивається особлива діяльність, яка починає займати ключову позицію в його життєдіяльності. За змістом вона являє собою інтимно-особистісне спілкування, тобто неформальну міжособистісну взаємодію. У ході цього спілкування найбільш інтенсивно формуються особистісні смисли життя, мотиви, ставлення до інших людей, подій та дій, засвоюються культурні зразки поведінки, моральні норми відносин з людьми. Відбувається становлення особистості суб'єкта спілкування, його самосвідомості.

Підлітковий період життя це – час підвищеної уразливості. З різних причин підлітки ведуть спосіб життя, який робить їх уразливими до небезпек й навчальні заклади мають створити умови безпечного перебування, адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання до індивідуальних освітніх потреб таких підлітків. Нині серед підлітків спостерігається тенденція до збільшення кількості проблем з адаптації до умов основної школи та здійсненні процесу самоідентифікації та самореалізації. На заваді розвитку підлітка може постати ряд, як соціальних так і особистісних причин, які переживають не лише підлітки з ООП, а й учні не маючі даного статусу й відносяться до вразливих груп.

Підлітковий шкільний вік – один з етапів становлення особистості, коли важливу роль відіграє суспільне середовище, контакти з дорослими, колектив. Підлітковий період є новим етапом становлення особистості, основним

соціальним середовищем для неї залишається школа. На перший план виходить спілкування з однолітками, яке стає джерелом розвитку, оскільки в ньому вчаться будувати стосунки та аналізувати себе. Також підліток прагне до самостійності в розумовій діяльності. Разом з самостійністю мислення розвивається його критичність. З'являється інтерес до власної особи, самостійність у вирішенні завдань, активність в соціальному житті. Він шукає нове місце в соціальному статусі власного колективу. Прагне реалізувати власні потреби в спілкуванні, статусі й інтелектуальному розвитку з'являється новий елемент – комунікативність. Він починає відносити себе до певного мікросоціуму, демонструє замкнутість і недовіру до старших, намагається продемонструвати усім свої навички і уміння. Оскільки саме у спілкуванні формуються основні новоутворення даного вікового періоду (виникнення самосвідомості, переосмислення цінностей, засвоєння соціальних норм), основним його джерелом залишається школа, та основні учасники освітнього процесу.

Учні з ООП, незважаючи на успіхи в корекції порушень мовлення і пізнавальної діяльності упродовж усіх років навчання в початковій школі часто не опановують в потрібній мірі лексичні, граматичні, фонетико-фонематичні вимоги, які лежать в основі нормальної мовленнєвої діяльності [19]. Відповідно утруднюється і формування комунікативної культури таких підлітків, адже рівень сформованості мовленнєвої компетентності є базовим для цього процесу.

Отже, комунікативна культура – це структурно-функціональна єдність комунікативних знань, якостей і вмінь людини, що мають для неї особистісний смисл, сприяючи досягненню життєвих цілей.

У загальному вигляді комунікативну культуру можна розглядати як систему сформованих у індивіда в міжособистісній взаємодії якостей, навичок і вмінь, що дає йому змогу досягати успішної адаптації в соціальному середовищі, здійснювати ефективну комунікативну і предметну діяльність,

забезпечувати психологічно комфортну взаємодію і досягати взаєморозуміння. Рівень розвитку комунікативної культури залежить від наявності та рівня розвитку необхідних операцій для мовленнєвої діяльності та усвідомленість норми мовленнєвої діяльності.

З поняттям «комунікативна культура» утворюють загальне семантичне поле такі категорії: комунікативні знання; комунікативні вміння; мовна культура, чи культура промови; комунікативні універсальні навчальні дії; комунікативна компетенція; комунікативна компетентність; комунікативні можливості; комунікативна активність; комунікативний потенціал; комунікативні властивості; мовний етикет; комунікативна поведінка; комунікативні норми; комунікативні традиції.

Вченими пропонується велика різноманітність варіантів структурування поняття комунікативна культура. В даному дослідженні ми будемо використовувати чотирьохкомпонентну структуру, запропоновану О. П. Кравчук, а саме: мотиваційний компонент, особистісний компонент, рефлексивний компонент, практико-дійовий компонент.

Визначаємо рівні сформованості кожного з компонентів, що базуються на динаміці прояву показників, як духовно-гармонійний (високий) рівень, формальний (середній), спонтанний (низький) рівень.

1.2. Особливості формування комунікативної культури підлітків з ООП

Мовна особистість XXI століття – це особистість, яка відкрита не тільки для своєї (рідної) культури, а й для культур інших народів; особистість, яка орієнтована на передові досягнення в сучасному світі. Мета розвитку комунікативної культури — формування культури усного та писемного мовлення як засобу вільного спілкування та самовираження. Компетентне ставлення особистості до життя – означає потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності: володіння науковими знаннями про сутність «Я», принципами і методами життєздійснення; усвідомлення, організацію свого психологічного часу, життєвого шляху особистісного розвитку; проблемне бачення свого життя; відповідальне ставлення до свого життя й здоров'я. Щоб мати змогу знайти своє місце в житті, учень сучасного навчального закладу має володіти певними якостями, вміннями. Серед них - бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах; працювати в команді; добувати, переробляти інформацію, отриману з різних джерел.

Формування мовної особистості школярів підліткового віку основної школи, здатної як до адекватного міжкультурного, так і до монокультурного спілкування, - одна з найбільш важливих та актуальних завдань на сучасному етапі розвитку суспільства. Оскільки, у підлітковому віці мовлення є основним засобом спілкування з іншими людьми та способом набуття знань й набуває якості інструменту творення і засобу вираження емоційних станів та вольової регуляції поведінки.

Мовленнєвий досвід підлітка охоплює практичне оволодіння рідною мовою, продовжується активний розвиток навичок читання, говоріння (монологічного, діалогічного), аудіювання та письмового мовлення. На жаль, формування особистості сучасних підлітків відбувається в умовах підвищеного

стресового стану, що зумовлює зростання вразливої категорії підлітків (підлітків з ООП, порушеннями мовлення, тощо) викликаних негативними тенденціями в сучасному суспільстві, а можливості психологічної адаптації не встигають за змінами соціальних умов. Саме тому в останній час все гостріше постає проблема збереження психічного здоров'я підростаючого покоління, без якого неможливий гармонічний розвиток особистості.

У підлітковому віці дитина природнім є бажання взаємодії, спілкування з однолітками. Актуальною є потреба у друзях, у спілкуванні з ровесниками, потреба зайняти серед них гідне місце. Разом з тим група ровесників створює ідеальне середовище, в якому можна розвинути здібності та навички, випробувати вже наявні вміння. Практичне опанування техніки мовленнєвого спілкування, засвоєння соціально-психологічних еталонів, стереотипів і норм поведінки, правил ввічливості відбувається вже не тільки у процесі навчального спілкування, а й у ході міжособистісної взаємодії з ровесниками [19].

Центральними питаннями є проблема незалежності й усвідомлення себе, інтерес до власного тіла, однолітків, їх цінностей, моделей поведінки. Саме на межі переходу від молодшого шкільного до підліткового віку вирішуються специфічні завдання особистісного розвитку і дорослішання людини, йде засвоєння культурних цінностей, що визначають життєві переваги. З'являються прояви замкненості або сором'язливості, які можуть спровокувати збільшення конфліктів. Даний перехідний інтервал виділений з необхідністю уникнути збігу двох криз, одна з яких пов'язана із перехідним періодом (вікова криза), а інша – із змінами в організації навчання (умовно-педагогічна).

Перша провокує протиріччя цього етапу розвитку дитини «зсередини», а друга «зовні». Важливим психічним новоутворенням підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів (відчуття, сприймання, уявлення, пам'ять, уява, мислення, мовлення.), спричинений передусім новими високими вимогами до них з боку навчальної діяльності. Підліток приступає до систематичного оволодіння основами наук. Завдяки вищевказаним процесам

підліток отримує знання про довкілля та має можливість ствердитися в ньому, пізнавати себе. У підлітковому віці провідною діяльністю лишається навчальна, як засвоєння системи наукових понять в контексті майбутнього професійного самовизначення. Підвищуються вимоги як в школі, так і в сім'ї. Відбувається у навчанні поворот до себе. Підліток вчиться звертати увагу на власні якості, зіставляючи себе з іншими. Проте, часто підліток продовжує сприйматися в сім'ї як дитина й від цього багато конфліктів [20, с. 45].

Основні зміни, що відбуваються з підлітками, віддзеркалюються в їх навчальній діяльності, поведінці, комунікації, а саме:

- навчальна діяльність набуває змісту як діяльність із саморозвитку і самовдосконалення;
- сфера спілкування з однолітками стає «особливою формою життя підлітка» і виступає як діяльність з встановлення близьких стосунків в колективі;
- дорослішання як новоутворення підліткового періоду – специфічна форма самосвідомості, соціальна за своєю природою, що проявляється в «почутті дорослості»;
- оволодіння етичними нормами поведінки, специфіка яких пов'язана з поняттям якостей «хорошого товариша» й оцінюються відносно себе самого. [36, с. 28].

Комунікативна культура підлітків з особливими освітніми потребами є певною системою комунікативної взаємодії дітей з оточуючими, завдяки якій забезпечується обмін інформацією, взаєморозуміння, виникнення міжособистісних стосунків. Для процесу формування в них комунікативної поведінки важливим є системний підхід, отже, слід застосовувати систему спеціально організованих заходів, в яких беруть участь усі педагоги, психологи, учні, інші учасники освітнього процесу та батьки.

Зміст компонентів та особливостей формування комунікативної культури в умовах інклюзивного навчального середовища НУШ дозволяє виділити ряд сприятливих дидактичних умов для її формування:

- створення сприятливого мовленнєвого оточення для підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи;
- забезпечення дидактичної адаптивності супроводу;
- розробка та упровадження навчально-корекційної методики формування мовленнєвої компетентності підлітків.

Обґрунтування сукупності дидактичних умов, що сприяють формуванню комунікативної культури підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи, зумовлюється такими чинниками:

- змістове наповнення навчального процесу з урахуванням рівня розвитку та вікових особливостей підлітків;
- ціннісно-мотиваційне ставлення підлітків до навчання й формування мовленнєвої компетентності;
- суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії вчитель-учень під час навчального процесу;
- розвиток комунікативних умінь і навичок підлітків;
- нестандартний підхід учителя до вибору дидактичного інструментарію реалізації навчальної діяльності підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи.

Для реалізації першої дидактичної умови необхідно враховувати що мовленнєве середовище, є сукупністю факторів та умов, які впливають на формування і розвиток мовленнєвої компетентності. Окрім того, мовленнєве середовище відповідно до його класифікації розподіляється на: стихійно-нестимульоване, стимульоване та актуальне.

Слід враховувати, що стихійно-нестимульоване мовленнєве середовище в умовах основної школи характеризується пасивною мовленнєвою взаємодією. Підлітки сприймають мовлення дорослих (учителів) і всіх суб'єктів цього

середовища таким, яким вони його власне чують. У такому середовищі діти чують мовлення, яке притаманне даній мовленнєвій спільноті: у класі на уроках, на перервах, у позакласній діяльності, у спілкуванні з друзями, однолітками тощо. Підлітки з ООП опосередковано відчують його вплив у процесі щоденного спілкування в соціумі. Відтак, їх перебування в такому середовищі забезпечує набуття мовленнєвого досвіду, отже формування мовленнєвої компетентності відбувається спонтанно.

Стимульоване мовленнєве середовище в умовах основної школи доцільно розглядати як організований процес навчання мови і розвитку мовлення на різних вікових етапах, який супроводжується педагогічно стимульованою мовленнєвою взаємодією педагогів і підлітків. Насамперед, таке середовище створюється під час навчання української мови: на уроках, позакласних заходах, виховних годинах тощо.

Базисом для створення сприятливого мовленнєво-оточуючого середовища для підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи – є, насамперед, забезпечення доброзичливої атмосфери в школі (на уроках, у межах позакласних заходів, спілкуванні на перервах, спілкуванні з педагогами тощо), де б учням надавалося право на мовленнєву активність, ефективну комунікацію, довіру, помилку та доброзичливе ставлення учителів, логопедів. Одним із найважливіших складників ефективного процесу формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків є насичення мовленнєво-оточуючого середовища, в якому постійно чи тимчасово перебуває дитина, зразками рідної мови.

Друга дидактична умова передбачає забезпечення дидактичної адаптивності супроводу підлітків як механізму двосторонньої педагогічної взаємодії тандему «вчитель, психолог, соціальний робітник, логопед-учень» під час процесу навчання в школі з метою здійснення дидактичного корекційно-розвивального впливу й отримання результату (позитивної динаміки у рівнях сформованості мовленнєвої компетентності учнів) шляхом реалізації

лінгводидактичних, дидактичних та принципів інклюзивної дидактики, дотримання демократичного стилю спілкування з підлітками та стилю співробітництва, застосування технології дидактичних ігор, інтерактивних засобів навчання, проєктів та ін.

Третя дидактична умова інтегрує розробку та упровадження навчально-корекційної методики формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків, яка містить цільовий, змістово-діяльнісний та мотиваційно-стимулюючий компоненти і реалізується у три етапи (I етап – організаційно-ознайомлювальний, II етап – корекційно-діяльнісний, III етап – функціонально-комунікативний), котрі детермінують неперервний процес формування мовленнєвої компетентності підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи.

З погляду середовищного підходу комунікативне середовище дитини з особливими освітніми потребами є основним зовнішнім чинником впливу на формування комунікативної культури та поведінки, тобто важливо звертати увагу в яких умовах перебуває дитина, як вона адаптована і з ким спілкується.

Соціально-педагогічне середовище класу впливає й на розвиток комунікативної компетентності дітей. Комунікативна компетентність - це «здатність ефективно спілкуватися, володіння необхідними знаннями, уміннями та навичками для взаємодії з іншими людьми. Відтак, якщо соціально-педагогічне середовище класу має сприятливі умови для розвитку комунікативної компетентності, то діти мають можливість набувати необхідні знання, уміння та навички для успішної комунікації» [1, с. 35]. В такому середовищі діти навчаються ефективно спілкуватися та взаємодіяти один з одним, розв'язувати конфлікти та домовлятися.

З іншого боку, негативне соціально-педагогічне середовище може гальмувати формування комунікативної культури дітей. Наприклад, конфлікти, відсутність співпраці, незадовільні стосунки між учнями та педагогами можуть впливати на психологічний стан дітей та перешкоджати їх здатності ефективно

спілкуватися. Соціально-педагогічне середовище класу має важливе значення для формування комунікативної культури. Клас є важливим соціальним середовищем для підлітків, де вони набувають досвіду спілкування з однолітками та дорослими. В класі є багато чинників, що сприяють формуванню комунікативної культури у підлітків з особливими освітніми потребами [61, с. 35].:

- Наявність співрозмовників. Підліток має можливість комунікувати з багатьма людьми, це розвиває і вдосконалює вміння та навички.

- Різноманітність комунікативних ситуацій. В класі дитина зустрічається з різними комунікативними ситуаціями, такими як робота в групах, спільні проекти, дискусії та інші. Це допомагає розвивати здатність адаптуватися до різних комунікативних ситуацій та вміння ефективно спілкуватися з різними людьми.

- Наявність соціальних норм та правил. У класі діти навчаються відповідати на комунікативні ситуації відповідно до соціальних норм та правил поведінки. Наприклад, вони навчаються ввічливо просити дозволу перед початком спілкування з іншою людиною, відповідати на запитання та поважати думку інших.

- Можливість спостереження та імітації. Діти навчаються спілкуватися, спостерігаючи за дорослими та іншими дітьми в класі. Вони можуть імітувати спосіб спілкування та поведінку інших, що сприяє розвитку їхньої комунікативної компетентності.

Застосування особистісно-орієнтованого підходу передбачає розвиток особистості з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей у процесі корекційно-розвивального впливу.

Діяльнісний підхід у процесі формування комунікативної діяльності підлітків орієнтує на формування усіх її компонентів: мотиваційного, когнітивно-змістового, операційно-поведінкового. Основою організації і реалізації технологій для формування комунікативної діяльності підлітків з

особливими освітніми потребами є корекційно-розвивальний підхід, який передбачає активний розвиток комунікативного потенціалу і репертуару підлітків з ООП з урахуванням закономірностей і особливостей розвитку [12, с.240].

Також важливим для організації роботи з формування комунікативної діяльності є діагностування актуального рівня комунікативних здібностей. Для здійснення вербальної комунікації необхідною умовою є визначення обсягу словникового запасу, як пасивного, так і активного [12, с.254]. У процесі формування комунікативної поведінки, слід пам'ятати про рівень розвитку інтелекту, враховувати під час роботи особливості темпераменту й характеру, бо всі ці чинники впливають на тривалість проведення заходів з формування комунікативної діяльності дітей із ООП [12, с.235].

Отже, підлітковий вік – це період переходу від дитинства до дорослості, усвідомлення себе як дорослої особи, переосмислення цінностей. Центральне місце в житті підлітка займає спілкування з ровесниками. Комунікації в цьому віці набуває такої цінності, що нерідко витісняє на задній план і навчання, і навіть стосунки з рідними. Важливе місце при описі цього періоду життя людини є вивчення шляхів виховання комунікативної культури підлітків.

Комунікативна культура підлітків з особливими освітніми потребами є певною системою комунікативної взаємодії дітей з оточуючими, завдяки якій забезпечується обмін інформацією, взаєморозуміння, виникнення міжособистісних стосунків. Для процесу формування в них комунікативної поведінки важливим є системний підхід, отже, слід застосовувати систему спеціально організованих заходів, в яких беруть участь усі педагоги, психологи, учні, інші учасники освітнього процесу та батьки.

Формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання в школі набуває нового інтегрованого змісту як система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту, недискримінації, врахуванні

багатоманітності учня й ефективного залучення та включення до процесу розвитку мовної особистості підлітка всіх учасників освітнього процесу.

Успішне формування комунікативної культури в умовах інклюзивного навчального середовища НУШ забезпечують наступні дидактичні умови: створення сприятливого мовленнєвого оточення для підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи; забезпечення дидактичної адаптивності супроводу; розробка та упровадження навчально-корекційної методики формування мовленнєвої компетентності підлітків.

Висновки до першого розділу

Комунікативна культура – це складно організоване психолого-педагогічне утворення особистості, що об'єднує у своїй змістовій структурі чотири основних компоненти – мотиваційний, пізнавальний, поведінковий (операційний) і вольовий. Це структурно-функціональна система комунікативних знань, якостей і вмінь суб'єкта спілкування, що мають для нього особистісний смисл і забезпечують досягнення соціально-комунікативних цілей. Відповідно до цього, розвиток комунікативної культури здійснюється в єдності її основних структурно-змістових компонентів, але акцент робиться на розвитку школяра як особистості, зокрема на становленні його мотиваційної сфери як підґрунтя формування соціально-комунікативних якостей і вмінь.

Комунікативну культуру розглядають як основу загальної культури особистості, базовий компонент культури, що забезпечує готовність людини до життєвого самовизначення, досягнення гармонії з собою та навколишньої дійсності. Комунікативна культура виступає засобом формування внутрішнього світу особистості, відбиває її спрямованість, життєві ідеали, культуру життєвого самовизначення.

Структуру комунікативної культури визначаємо, спираючись на твердження О. П. Кравчук: мотиваційний компонент (самовдосконалення у спілкуванні, особистісно-орієнтовані взаємини, розуміння партнерів зі спілкування, духовно-моральна спрямованість спілкування, прагнення до розуміння іншого); особистісний компонент (особистісно-значущі якості та властивості: товариськість, особистісна атракція, альтруїзм, толерантність, здатність до емпатії); рефлексивний компонент (взаємини на основі духовно-моральних цінностей; прийняття іншої думки; комунікативний досвід та його особистісне осмислення); практико-дійовий компонент (уміння встановлювати та підтримувати контакти, володіння вербальними та невербальними засобами та технологією спілкування).

Рівні сформованості компонентів комунікативної культури базуються на динаміці прояву показників: духовно-гармонійний (високий) рівень – що виражається узгодженості (гармонії) ціннісного змісту свідомості людини та реального її втілення у поведінці: суб'єктної духовно-моральної активності, здатності самому «творити спілкування», виходячи з власному досвіді і баченні свого місця у міжособистісних відносинах; формальний (середній) – рівень виконавства, послуху, довільності, переважання «знаних» соціальних мотивів (тобто лише на рівні розуміння, але з регулюючих життєдіяльність); спонтанний (низький) рівень відображає імпульсивну, мимовільну комунікативну поведінку, афективні реакції, неприйняття соціальної ролі як учня.

Формування комунікативної культури школярів підліткового віку – одна з найбільш важливих та актуальних завдань на сучасному етапі розвитку суспільства. Оскільки, у підлітковому віці мовлення є основним засобом спілкування з іншими людьми та способом набуття знань й набуває якості інструменту творення і засобу вираження емоційних станів та вольової регуляції поведінки.

Комунікативна культура підлітків з особливими освітніми потребами є певною системою комунікативної взаємодії дітей з оточуючими, завдяки якій забезпечується обмін інформацією, взаєморозуміння, виникнення міжособистісних стосунків. Для процесу формування в них комунікативної поведінки важливим є системний підхід, тобто система спеціально організованих заходів, в яких беруть участь усі педагоги, психологи, учні, інші учасники освітнього процесу та батьки.

РОЗДІЛ 2

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА

2.1. Загальна характеристика інклюзивного освітнього середовища

Дослідження інклюзивної освіти в Україні та за кордоном представлено в науковому доробку багатьох учених: В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко присвятили свої дослідження проблемам залучення дітей з особливими потребами до навчання в ЗСО; в працях С. Максименка, Н. Морозової, В. Синьова, П. Таланчука, В. Тарасун, М. Ярмаченка. обґрунтовано принципові положення щодо особливостей розвитку психічних процесів у дітей різного віку, ролі корекційного впливу у підготовці до шкільного навчання, механізмів формування їх соціально–комунікативної активності. Питання інклюзії та інклюзивної освіти порушують у своїх працях такі вчені: С. Єфімова, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій, І. Юхимець та ін.

У рамках чинного законодавства інклюзивна освіта розуміється як система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі реалізації основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [37, с. 12]. За визначенням, яке дають Н. Софій та Н. Найда, «інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема, дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу» [39, с. 68]. Л. Міщик трактує інклюзію, як процес збільшення ступеня участі всіх дітей у соціальному житті та різних програмах [42, с. 23].

Н. Клименюк визначає інклюзію, як процес рівного співіснування в освітньому середовищі людей і, перш за все, дітей з різними потребами [42, с. 54]

Інклюзивна освіта як освітня парадигма базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії (залучення всіх членів суспільства до соціального середовища) та є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, оскільки рівноправність, доступність та забезпечення якості освіти є наріжним каменем її функціонування. Інклюзивна освіта, за визначеннями всесвітніх міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін.), має забезпечити право на якісну освіту всіх дітей шляхом задоволення їхніх основних освітніх потреб. На особливу увагу заслуговують діти, у яких найбільший ризик маргіналізації через психофізіологічні, етнічні, релігійні, мовні та інші особливості.

Поняття дітей з особливими освітніми потребами почало існувати не так давно. Лише в середині ХХ століття світ зазнав серйозних змін щодо цієї теми, став вчитися сприймати дітей із ООП не як «інвалідів» чи «недорозвинених», а як повноцінну ланку суспільства, яку потрібно було терміново змінювати, враховуючи всі потреби, що необхідні таким дітям. Та поняття і надалі продовжувало бути дискримінаційним. Більшість не сприймали, не розуміли та не приймали дітей з ООП. Причиною була комунікація, відсутність якої нерідко стає катастрофічною.

Лише у 1950-х роках в США почала розвиватися інклюзивна освіта. Як і кожна система, що тільки починала свій шлях, вона не могла бути ідеальною. Та це дало поштовх суспільству поширювати новий термін. Коли в 1975 році в США приймають закон про освіту осіб з обмеженими можливостями, який гарантував їм право на освіту та доступні послуги, термін «діти з особливими освітніми потребами» став поширюватися іншими країнами світу.

Першими психологічними дослідженнями стала робота французького психолога Ж.М. Шарко. Ще у 1877 році він опублікував свою працю «*Études sur l'idiotie*», що в перекладі означає «Дослідження про ідіотію». В цій роботі

він описав свої дослідження, дійшовши висновку, що розумова відсталість є невиліковною хворобою. Г. Годдард у своїй роботі «The Kallikak Family» («Сім'я Каллікак»), опублікованій у 1912 році, запевняє, що розумова відсталість є спадковою. Завдяки дослідженням цих науковців світ зрозумів, що розумову відсталість можна діагностувати, адже це являється медичним захворюванням. Але, те що можна діагностувати, може спробувати вилікувати [1].

У ХХ столітті наукові праці стали більш різноманітнішими. Психологи країн світу досліджували проблему з різних сторін, вивчаючи аспекти розвитку дітей з ООП. Проривом в дослідженнях стало те, що діти з ООП здатні до навчання та самостійного життя в соціумі. Так, Л. Виготський був переконаний, що розвиток такої дитини відбувається за допомогою соціальної сфери. Він стверджував, що діти краще навчаються під час взаємодії, особливо з дорослими [27].

У 1930-х роках Л. Виготський провів дослідження з дітьми з розумовою відсталістю і встановив, що вони можуть навчатися, якщо надати їм відповідну освіту. Психолог розробив метод навчання, що мав назву «Зона найближчого розвитку». Метод полягав у тому, щоб дати дитині ті знання, які допоможуть їй вийти на вищий рівень, при тому, залишаючи на потім те, з чим вона не може впоратись самостійно.

Педагогом, що вважала розвиток дітей з ООП реальним стала М. Монтесорі. Її метод допомагав дітям навчатися, досліджуючи своє навколишнє середовище. У 1907 році вона відкрила свою школу для дітей з особливими освітніми потребами в Римі, яка мала назву «Casa dei Bambini», що в перекладі означає «Будинок дітей». Дослідниця стверджувала, що всі діти мають право на навчання, в стінах власної школи навчались діти із розумовою відсталістю, затримкою розвитку та фізичною інвалідністю [6].

Та все ж, першим, хто дослідив вплив комунікації на дітей з ООП став швейцарський психолог Ж. Піаже, який у роботі «Мова і мислення» (1923 р.)

вказує, що мова є не просто знаряддям спілкування, а й інструментом мислення. Він був переконаний, що цей засіб допомагає дітям формувати понятійний світ, та краще розуміти навколишній. Психолог підкреслив важливість комунікації для процесу самоусвідомлення, адже, діти що спілкуються з іншими людьми краще усвідомлюють себе [5].

Такий підхід згодом підхопили і інші психологи та педагоги. У 1960-х роках виникла нова парадигма, яка мала назву «модель комунікації та соціалізації». Ця парадигма вказувала на те, що діти з особливими освітніми потребами можуть навчатися і розвиватися, якщо вони отримують доступ до комунікації з іншими людьми. Одними з перших, хто ввів такий підхід у використання стали Г. Грінспен та Б. Фелпс. У роботі «Мова та розвиток дитини з аутизмом» вони запропонували програму навчання, яка фокусувалась саме на комунікативних навичках дітей з аутизмом [7].

У 1980-х роках модель комунікації та соціалізації розвинув Дж. Долтон з колегами, розробивши програму навчання «метод прикладної поведінкової терапії» (АВА). Програма була спрямована на розвиток конкретних поведінкових навичок, включно з комунікативними навичками.

Інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади у всьому світі визначається як важливе завдання забезпечення якісної освіти для усіх громадян, створення умов для інклюзивного навчання. Як зазначають зарубіжні вчені (S. Main, D. J. Chambers, P. Sarah), в інклюзивному процесі важливе значення мають традиційні погляди та переконання щодо навчання осіб з інвалідністю, їх сприймання в суспільстві. Це стосується також учителів, адже їхні переконання значною мірою впливають на готовність до роботи в інклюзивному середовищі [15]. «Реалізація технологій освітнього інтегрування дасть можливість узгодити суперечності між рівними правами осіб із порушеннями психофізичного розвитку у виборі життєвого шляху, форми освіти, освітніх послуг і фактичною нерівністю можливостей різних соціальних груп населення» [42, с. 11].

Ідея інклюзивної освіти має на увазі, що не дитина повинна готуватися до включення в систему освіти, а сама система повинна бути готова до включення будь-якої дитини. Це означає, що всім педагогам і батькам необхідно з розумінням ставитися до того, що інклюзивна освіта – це не тільки відкриті двері в загальноосвітню школу, але це ще і відповідальність за результат освіти та її якість безпосередньо залежить від того, наскільки надані освітні послуги відповідають освітнім потребам дітей з обмеженими можливостями розвитку. Оскільки інклюзивна освіта передбачає, що дитина з особливими освітніми потребами здобуває знання в рамках загальноосвітнього стандарту в ті ж терміни, що і звичайні діти, такий підхід можливий лише щодо дітей, рівень психофізичного розвитку яких відповідає віку або близькій до нього. Інклюзивна освіта – право кожної дитини на якісну освіту.

Основними завданнями інклюзивного навчання є:

- здобуття особами з особливими освітніми потребами освіти відповідного рівня в оточенні здорових однолітків відповідно до Державного стандарту загальної освіти;
- забезпечення різнобічного розвитку осіб реалізація їх здібностей;
- створення освітньо-корекційного середовища для задоволення освітніх потреб осіб з особливостями психофізичного розвитку;
- створення позитивного мікроклімату у закладі освіти; формування активного міжособистісного спілкування осіб з особливими освітніми потребами з іншими особами;
- забезпечення диференційованого психолого-педагогічного супроводу осіб;
- надання консультативної допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Основні принципи інклюзивного навчання наступні:

- всі особи мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, не зважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів, узгоджуючи різні види й темпи навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх завдяки відповідному навчально-методичному забезпеченню, застосуванню організаційних заходів, розробці стратегії викладання, використанню ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами;
- діти з особливими освітніми потребами мають отримувати допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання [42].

Чинниками успішної реалізації інклюзивного навчання є: адаптація середовища, створення команди, співпраця з батьками; створення позитивної атмосфери в освітньому середовищі.

Навчання в школі є одним із найважливіших періодів розвитку людини. В цей період відбувається становлення особистості. Завдяки інклюзивному навчанню діти з особливими потребами засвоюють рольову поведінку учнів з типовим психофізичним розвитком, відбувається інтеграція в освітній простір класу, розвивається толерантність до таких учнів, діти стають більш успішними у процесі соціалізації [12, с 132]. Діти з особливими освітніми потребами мають свої психологічні особливості, які залежать від нозологій. Це має безпосередній вплив на успішність навчання, специфіку спілкування таких дітей, рівень їх соціалізації.

У сучасному соціумі дітям з особливими освітніми потребами потрібно подолати низку чинників, що заважатимуть їхній поступовій адаптації до звичного шкільного середовища. Навіть попри епоху толерантності, такі діти можуть вважати себе іншими, не здатними на щось звичайне, те що роблять інші однолітки. Соціальному педагогу важливо допомогти дітям в період

адаптування, адже від цього залежить подальша діяльність, комунікація і самопочуття дитини.

Аналізуючи проблеми адаптації дітей з ООП визначають наступні труднощі, що можуть виникнути в процесі:

- відмінність в навчальних потребах: для дітей з ООП створюється індивідуальна програма розвитку, використовуються адаптовані чи модифіковані програми загальних предметів, додаткові ресурси, спеціальні підходи навчання, постійна робота фахівців, які корегують освітній процес з урахуванням досягнень дитини. Кожна школа повинна забезпечити відповідне середовище для таких учнів та встановити потреби вище перелічених вимог.

- проблеми пов'язані із соціальною ізоляцією, адже дитина з ООП часто перебуває в своєрідній зоні відчуження від інших учнів, боїться чи не хоче взаємодіяти з ними та вчителем. З часом це може призвести до конфліктів, які негативно впливатимуть на розвиток дитини, її навчання та вміння соціалізуватися в навколишньому середовищі.

- булінг та дискримінація по відношенню до дітей з ООП, адже часто вони стають жертвами з боку інших учнів. Вирішення цього питання залежить від комплексної роботи щодо протидії булінгу, дискримінації в навчальному закладі. Важливо створити безпечне та відкрите середовище для всіх учнів, допомогти усвідомити їм, що причин дискримінувати інакшу дитину немає.

- необхідність індивідуальної підтримки: щоб брати участь у навчальному процесі, діти з ООП можуть мати потребу в індивідуальній повній або частковій підтримці асистентів дитини та вчителя. Особливо при роботі з новими предметами, поняттями, що не є звичними, зрозумілими.

- відчуття дитиною стресу, тривожності, депресії через труднощі пов'язані із навчанням, взаємодією з оточенням, поразками у виконанні певних завдань.

- зміни шкільних стандартів, адже вони вимагають додаткового часу та ресурсів для адаптації до нових вимог, що може призвести до вигорання дитини, небажання навчатись взагалі.

Дійсність сучасної освіти така, що на даний час в більшості навчальних закладів недостатньо фахівців для роботи з дітьми з ООП. Ця проблема вимагає від керівництва навчального закладу глибокого аналізу кадрового потенціалу та уваги до відповідної підготовки педагогічного персоналу. На жаль, скорочення фінансування інклюзивної освіти впливає і на рівень якісної підтримки дітям з ООП.

Важливу роль у вирішенні труднощів адаптаційного періоду виконує соціальний педагог. Ми виокремили деякі першочергові заходи та засоби, які може запропонувати соціальний педагог при вирішенні таких проблем:

1. Індивідуальний підхід: соціальний педагог може спільно із вчителями розробити програми підтримки для кожної дитини з ООП, попередньо дослідивши та врахувавши їхні потреби та можливості.

2. Психосоціальна підтримка: соціальний педагог може надавати дітям з ООП психологічну підтримку, допомагаючи їм подолати соціальні виклики, які виникають під час навчання.

3. Робота із класом: соціальний педагог має працювати не лише із дитиною з ООП, а й сприяти створенню позитивного інклюзивного клімату в класі та школи, проводячи позакласні заходи з розуміння різниці, толерантності, взаємоповаги та допомоги.

4. Психолого-педагогічний супровід: в тандемі зі шкільним психологом та іншими фахівцями для вирішення проблеми, соціальний педагог зможе досягнути наближення вирішення проблем пов'язаних із адаптацією та навчанням дітей з ООП.

5. Робота з сім'ями: соціальний педагог має налагодити партнерську роботу з батьками, надаючи їм поради, ресурси та підтримку для заохочення навчання та покращення розвитку їхніх дітей.

6. Робота в групах: організовуючи взаємодію дітей з ООП з їхніми ровесниками соціальний педагог може досягнути порозуміння між дітьми. Показати, що їхні інтереси подібні, і що вони можуть працювати разом над вирішенням певного завдання.

7. Медіація та розв'язання конфліктів: вирішення конфліктів між дітьми з ООП та іншими учнями, забезпечуючи безпечну атмосферу.

8. Ефективна комунікація: постійна комунікація між соціальним педагогом, вчителями, батьками та іншими фахівцями для ефективної координації подальших дій та забезпечення якісного навчання дітей з ООП.

Проблема соціалізації дітей з особливими потребами не дарма постає надзвичайно гостро. Річ не лише в тому, що дітям необхідний комфорт у соціальному середовищі, вони також повинні віднайти своє місце в ньому, щоб мати можливість не тільки повністю розкрити власні можливості, а й бути корисними.

Соціалізація – це необхідна умова для того, щоб людина розвивалася, застосовуючи великий суспільний досвід. Дитина проходить певні етапи:

- адаптація (пристосування до соціуму);
- індивідуалізація (усвідомлення своїх можливостей);
- інтеграція (намагання знайти своє місце в суспільстві).

Успішне проходження цих етапів можливе лише в інклюзивному середовищі. Педагогічний супровід особливих дітей здійснюють вчитель – логопед, реабілітолог, соціальний педагог, дефектолог, асистент вчителя. Метою такого супроводу є: виявлення відповідності інтелектуального розвитку і вікової норми; рівня розвитку когнітивної та емоційно – вольової сфер; наявності мотивації до навчання;

У процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами виникають проблеми відношення суспільства і держави до таких осіб. Це проявляється у створенні системи спеціальної освіти. Багато дітей отримали в житті емоційні травми, що позначається на їх поведінці та негативно впливає на

особистість. І все ж таки аналіз рівня соціалізації дітей з ООП показав, що більшість із них мають низький рівень, вони замкнуті, важко йдуть на контакт, не мають друзів, соромляться своїх вад.

Третім етапом соціалізації є адаптація і дитини, і її сім'ї власне у суспільстві (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї «соціальної ніші»).

Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин та суспільства в цілому. Результати наукових досліджень (А. Колупаєва, Н. Софій, С. Литовченко, О. Таранченко та ін.) засвідчили, що інклюзивна форма навчання має певні переваги [10].:

1. Для учнів з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта: гарантує взаємодію зі здоровими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами та дає змогу покращувати навчальні результати; забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків; створює можливості для навчання в реалістичному / природному середовищі; допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички; забезпечує рівний доступ до навчання; дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого; розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків.

2. Учням з типовим розвитком інклюзивна освіта: допомагає підвищувати чи підтримувати рівень успішності; створює відповідне середовище для виховання поваги до відмінностей і розмаїття, діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги; розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків; надає стимули до співпраці; допомагає розвинути в собі такі риси, як творчість і винахідливість; дає змогу набувати

лідерських навичок; забезпечує можливість навчатися на основі ширшого набору форм і методів роботи.

3. Педагогічному персоналу інклюзивна освіта: вчителі інклюзивних класів глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками та іншими фахівцями (спеціалістами з лікувальної фізкультури, реабілітологами, логопедами, соціальними працівниками та ін.), тобто це допомагає налагодити співпрацю й застосовувати командний підхід до вирішення проблем і подолання труднощів; забезпечує можливості для професійного розвитку; допомагає усвідомити важливість розроблення програм навчання для дітей із різноманітними потребами; дає змогу збагатити власну палітру методів і прийомів викладання та навчальних стратегій.

4. Адміністрації закладу інклюзивна освіта: допомагає виробити спільні переконання й цінності щодо інклюзії дітей з особливими освітніми потребами; 20 забезпечує можливість користуватися широким набором ресурсів і видів підтримки та обирати оптимальні їх варіанти; допомагає сформувати позитивне ставлення до розмаїття, тобто усвідомити, що кожна особистість своїми унікальними рисами та здібностями сприяє збагаченню людської спільноти; надає стимули, що надихають до здійснення перетворень, посилює здатність змінювати ситуацію на краще; допомагає зміцнити відчуття громади.

5. Батькам інклюзивна освіта теж допомагає: родини дітей з особливими освітніми потребами можуть отримувати підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють, у чому розвиток їхніх дітей типовий, а в чому атиповий, а також беруть активнішу участь у процесі навчання і виховання; інклюзія надає їм можливості для співпраці й активнішого залучення до життя шкільної громади; забезпечує можливість вибору в їхньому прагненні забезпечити якісну освіту своїй дитині; допомагає краще усвідомити розмаїття шкільної та загальної громади; надає стимули й заохочує до спілкування з іншими батьками

для отримання підтримки й інформації; допомагає сформулювати чітку мету й створити реальне майбутнє для своєї дитини.

6. Для громади / суспільства інклюзивна освіта: інклюзивна система освіти також корисна із суспільної точки зору, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку навчаються розуміти і толерантно ставитися до людських відмінностей, дає змогу зрозуміти потреби й здібності всіх учнів; забезпечує відображення школою істинного розмаїття громади; демонструє соціальну цінність рівності.

Отже, інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі реалізації основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальноосвітнього закладу. Інклюзія сприяє формуванню у дітей з ООП позитивного ставлення до однолітків і адекватної соціальної поведінки, а також більш повній реалізації потенціалу розвитку в навчанні і вихованні. Інклюзивне навчання реалізує забезпечення рівного доступу до здобуття того чи іншого виду освіти і створення необхідних умов для досягнення успіху в освіті усіма дітьми.

Всім педагогам і батькам необхідно з розумінням ставитися до того, що інклюзивна освіта - це не тільки відкриті двері в загальноосвітню школу, але це ще і відповідальність за результат освіти та її якість безпосередньо залежить від того, наскільки надані освітні послуги відповідають освітнім потребам дітей з ООП. Оскільки інклюзивна освіта передбачає, що дитина з обмеженими можливостями здобуває знання в рамках загальноосвітнього стандарту в ті ж терміни, що і звичайні діти, такий підхід можливий лише щодо дітей, рівень психофізичного розвитку яких відповідає віку або близькій до нього. Інклюзивна освіта – право кожної дитини на якісну освіту.

2.2. Практичний досвід формування комунікативної культури учнів з ООП

У багатьох дослідженнях відзначається, що для учнів з ООП характерний низький рівень комунікативної культури, труднощі у виборі комунікативних засобів і способів взаємодії. Безумовно, учням з ООП складно узгоджувати дії з виконання спільних завдань, організовувати взаємоконтроль, взаємодопомогу. Недостатньо сформована мовна ініціативність, уміння аргументувати свою позицію, переконувати, вести дискусію. Учні з ООП не завжди володіють навичкою передачі інформації; демонструють невміння слухати, підтримувати бесіду, емпатійність, емоційну й інтонаційну виразність. Також треба визначити труднощі, що відчувають учні при виборі адекватних мовних засобів. Тому при роботі з розвитку комунікативної культури необхідно спиратися на можливості дітей з ООП та насамперед розвивати здатність орієнтуватися в соціальних відносинах і вміння приєднуватися до них; уміння визначати свою соціальну роль і відповідати їй у спілкуванні з іншими людьми; уміння концентрувати увагу й реагувати на звернення присутніх; сприйняття мови; уміння наслідувати; уміння дотримуватися черги в розмові; уміння застосовувати навички спілкування в повсякденному житті.

Варто зазначити, що в дослідженнях вчені підкреслюють роль мовленнєвих навичок у структурі комунікативної культури. Так, на думку О. Леонтьєва, для повноцінного спілкування необхідне використання мовленнєвих навичок. Саме мовленнєва навичка дає змогу самостійно висловлювати свої думки, наміри, переживання [50].

Ліза Джонсон – американська психологиня, яка у своїй сфері діяльності спеціалізується на розвитку навичок у дітей та підлітків з особливими освітніми потребами. Саме вона є автором методики «Комунікативна культура: Метод тренування соціальних навичок для підлітків з особливими освітніми потребами», що була розроблена у 2017 році [2].

Методика була успішною в тестуванні декількох досліджень. В 2018 році було показано результат одного з досліджень, де зазначалося, що учні з аутизмом, які пройшли навчання за цією методикою, показали значне поліпшення в таких соціальних навичках, як: ефективне спілкування, взаємодія з однолітками, вирішення конфліктів.

Методика успішно використовується в різних установах спеціалістами, що працюють з дітьми та підлітками з ООП.

Дана методика зосереджена на навчанні підлітків з особливими освітніми потребами шляхом інтерактивних вправ та ігор. Такий вид занять дозволяє дітям відпрацьовувати навички одразу, а також отримувати зворотній зв'язок. Інтерактивне навчання має на меті включеність учнів у навчальний процес, вони не просто слухачі, а й самі стають учасниками обговорення, вирішення питань та беруть участь в інших формах діяльності [3].

Методика «Комунікативна культура» передбачає реалізацію інтерактивного навчання за допомогою різних вправ:

1. Вправа «Розмовний клуб». Учні об'єднуються в невеликі групи (по 3-5 осіб) і спілкуються на заздалегідь обумовлену тему. Теми можуть бути різними, наприклад, шкільні заняття, хобі, новини, події, що відбуваються в житті учнів. Ця вправа допомагає учням розвивати навички активного слухання, висловлення власної думки, аргументації та ведення діалогу.

2. Вправа «Робота в парах». Учні працюють у парах і виконують різні завдання, що вимагають взаємодії. Завдання можуть бути різними, наприклад, складання спільного проекту, підготовка презентації, вирішення завдання. Ця вправа допомагає учням розвивати навички співпраці, командної роботи, вирішення конфліктів та розуміння інших людей.

3. Вправа «Імітаційна гра». Учні спостерігають за дорослими, які демонструють різні соціальні навички, а потім намагаються їх повторити. Наприклад, учні можуть поспостерігати за тим, як дорослі вітаються, знайомляться, просять про допомогу, відмовляються від пропозиції, вирішують

конфлікт. Ця вправа допомагає учням розвивати навички спостереження, наслідування та розуміння невербальної комунікації.

4. Вправа «Розігрування соціальної ситуації». Учні розігрують різні соціальні ситуації, наприклад, як познайомитися з новим однокласником, як сказати «ні» або як вирішити конфлікт. Ця вправа допомагає учням розвивати навички ефективної комунікації в різних соціальних ситуаціях.

5. Вправа «Ситуаційне моделювання». Учні потрапляють у різні соціальні ситуації і відпрацьовують навички ефективної комунікації. Наприклад, учні можуть потрапити в ситуацію, коли їх просять допомогти в домашніх завданнях, або в ситуацію, коли вони сваряться з другом. Ця вправа допомагає учням розвивати навички вирішення проблем, самоконтролю та стресостійкості.

6. Вправа «Рольові ситуації». Підлітки грають ролі в різних сценаріях, де вони повинні вирішувати конфлікти чи взаємодіяти з іншими учнями. В результаті покращуються навички емпатії та вміння знаходити конструктивні рішення в соціальних ситуаціях.

7. «Спільна творча діяльність». Учні спільно працюють над проектом чи завданням, де потрібна взаємодія та обмін ідеями. Такий вид роботи сприяє зміцненню комунікативних навичок через співпрацю, взаєморозуміння та колективне досягнення цілей.

8. «Групові дискусії». Учні обговорюють теми, які стосуються їхнього шкільного середовища та власного досвіду. Таким чином вдосконалюються навички висловлювання думок, слухання інших, а також здатність аргументовано висловлювати свої погляди. З урахуванням цих вправ очікується, що підлітки зможуть покращити свою комунікативну культуру, розширити свої навички співпраці та розуміння в соціальних ситуаціях. Важливо регулярно оцінювати та адаптувати вправи згідно з потребами учнів

Сутність цієї методики полягає в тому, що вона дозволяє підлітками з ООП не тільки засвоїти нові навички, а й почуватися впевненіше в різних соціальних ситуаціях.

Останнім часом набуває популярності методика «Соціальна підтримка через піар-технології» (Social Support through PR Technologies), розроблена і впроваджена соціальним педагогом Джоном Смітом у 2018 році в Сполученому Королівстві. Ця методика враховує використання засобів комунікації та медіа для покращення комунікативної культури підлітків. Завдяки цій методиці підлітки можуть розвивати навички ефективної комунікації та взаємодії в шкільному середовищі [7]. Варто звернути увагу на наступні вправи, прийоми й очікувані результати:

1. «Блогерська діяльність». Вправа: Учні створюють блоги або власні соціальні медіа-акаунти для обміну позитивними повідомленнями, історіями успіху та порадами. Очікуваний результат: Зміцнення навичок віртуальної комунікації, підвищення самооцінки та створення позитивного впливу на оточуючих.

2. «Відеопрезентації». Учні готують короткі відео, в яких діляться своїми думками та ідеями щодо спільних тем. Очікуваний результат: Розвиток навичок публічного виступу, сприяння відчуттю важливості власних думок та висловлення їх на громадському рівні.

3. «Інтерактивні воркшопи». Проведення майстер-класів або тренінгів для обміну вміннями та досвідом учнів з використанням інтерактивних технологій. Очікуваний результат: Підвищення рівня зацікавленості учнів у власному навчанні, розвиток спільного відчуття командної співпраці.

Ці вправи відчутно сприяють покращенню комунікативної культури підлітків з ООП через інноваційний підхід та використання сучасних технологій. Рекомендується оцінювати вплив кожної вправи на соціальну взаємодію та адаптувати їх для досягнення найкращих результатів [8].

На позитивні результати формування комунікативної культури вагомий вплив мають інтерактивні форми та методи навчання: робота в парах і групах різного складу, «мозаїка», творча майстерня, діалоги, дискусія, проекти тощо. Навчальний діалог як форма організації освітнього процесу є встановленням взаємодії між учасниками за допомогою інформаційного обміну. Навчальний діалог також є засобом формування комунікативної культури підлітків з ООП. В навчальному діалозі повинні дотримуватися такі умови: педагогічна та психологічна готовність педагога до організації та регулярного використання цієї форми освітнього процесу; облік фізичних, психічних та вікових особливостей мовленнєвої діяльності учнів; прийняття до уваги впливу колективу на розвиток мовної діяльності окремої дитини [33].

Науковці відзначають результативність при формуванні комунікативної культури роботи в парах і групах, оскільки саме у спільній діяльності забезпечується навчальне співробітництво. Дослідниками відзначено позитивний суттєвий вплив навчальної співпраці на формування комунікативної культури підлітків [35].

О. Савченко однією з важливих факторів ефективно організації роботи в групах вважає чітке комплектування груп. Учена зазначає, що «до групи мають підбиратися учні, між якими склалися відносини доброзичливості, тільки в цьому випадку в групі виникає психологічна атмосфера взаєморозуміння і взаємодопомоги, знімаються тривожність і страх» [57]. Перевагами роботи в парах і групах є навчання висловлюванням і відстоюванню власної думки, врахування думок співрозмовників, зіставлення, порівняння власних поглядів з поглядами оточуючих. Здійснюється вироблення вмінь і навичок спостерігати та оцінювати дії учасників комунікативних ситуацій, впровадження самоконтролю, формування образного мислення та мовлення. Обговорення в групах, дискусії підсилюють пошукову діяльність і комунікативну активність дітей. Робота в групах підтримує невпевнених у власних силах школярів та зменшує активність занадто енергійних учнів. Для підлітків з ООП – це

можливість реалізувати себе, допомогти групі у вирішенні поставлених завдань, відчутти себе важливими й потрібними.

Свою результативність у формування комунікативної культури підлітків з особливими освітніми потребами довело їх залучення до проєктної комунікативної діяльності у процесі навчання. Проєктом є індивідуальна, групова, колективна діяльність учнів, яка спрямовується на створення конкретного оригінального продукту. Залучення підлітків з ООП до захоплюючої вагомої проєктної діяльності сприяє створенню сприятливих умов для розвитку комунікативної культури та соціальної адаптації [37].

При розробці проєкту враховуються мета та завдання, зміст діяльності і отриманий результат. Кожен проєкт має певні етапи роботи над ним, чіткі дії педагога та учнів, участь при потребі батьків. У проєктній творчій діяльності, формування комунікативної культури відбувається невимушено та легко.

У проєкті має бути визначено: проблему, особливості планування, пошук необхідної інформації, унікальний продукт діяльності, його публічна презентація та обговорення. Доцільним у проєкті є портфоліо, в якому зібрані усі матеріали роботи. Проєктна діяльність розпочинається з чіткої мети, окреслених завдань та планування навчальних дій учасників. Суттєвою за значенням частиною планування в проєкті є поетапність його втілення, де зазначаються конкретні дії з термінами та відповідальними за виконання. Також має бути обрана форма проєктної роботи: індивідуальний, груповий чи колективний проєкт. Діяльність у проєкті включає пошук навчальної інформації, яка підбирається, усвідомлюється, систематизується, узагальнюється та використовується в подальшому.

Проєктна діяльність має результати та оригінальні продукти, а саме: власні унікальні твори, цікаві оповідання, захоплюючі розповіді, загадки, книги, листівки, опис ілюстрацій, малюнків, колективні роботи, картини, мультимедійні презентації, фотоальбоми, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, казки, віртуальні екскурсії тощо.

Завершення проєктної діяльності відбувається презентацією здобутих результатів і завершеного продукту роботи. Важливим є використання різноманітних форм в проєктній діяльності:

- публічне представлення власних проєктів школярів у ролі доповідачів;
- присутність під час захисту проєктів інших учасників у ролях активних слухачів;
- активна участь в інсценізаціях художніх творів, зокрема: казок, оповідань, легенд, розповідей, віршів і участь у виховних заходах;
- участь у виховних заходах під час конкретного предметного тижня;
- участь у нестандартних формах захистів проєктів у вигляді конференцій, конкурсів, змагань, вікторин, олімпіад [37].

При здійсненні систематичної роботи над проєктами забезпечується основа для формування комунікативної культури, а це сприяє можливості здійснювати спостереження, аналіз та узагальнення різноманітних явищ та прослідковувати їх взаємозв'язки. Позитивний вплив проєктів на становлення особистості школяра, виховання у нього комунікативної культури є незаперечним, оскільки, як стверджує І. Бех, «у кооперативній діяльності мета, а відповідно й результат, є спільними. Кожен учасник діяльності робить свій внесок у єдине досягнення – продукт. Цим знімається проблема формування і прояву відносин конфліктності й конкуренції, натомість серед учасників кооперативної діяльності утверджуються співпраця і злагода. Зацікавленість кожного учасника кооперативної діяльності в якісному кінцевому продукті може стимулювати становлення так званої допоміжної, тобто орієнтованої на допомогу іншій людині, поведінки. Переживання успіху за умови одного на всіх результату виступає механізмом не роз'єднання, а згуртування учасників кооперативної діяльності» [15, с. 237].

Ще однією умовою формування комунікативної культури є створення сприятливого емоційного комфорту, захоплення освітнім процесом з використанням змісту художніх творів. Так, усні та письмові зв'язні

оповідання, розповіді підлітки створюють за сюжетом ілюстрацій, картин, малюнків, відеоматеріалів тощо.

Сприяють формуванню комунікативної культури робота над розвитком умінь з розповідей, сюжетів за малюнками або ілюстраціями. Складання розповідей за малюнками чи ілюстраціями базується на розвитку в учнів логічного мислення та мовлення, вміння здійснювати причинно-наслідкові зв'язки та прослідковувати їх в різних комунікативних ситуаціях у житті. Сюжети при розгляді картин чи малюнків є основою навчання учнів певної послідовності, відповідно: знаходження головних персонажів на ілюстрації, місця, де події відбуваються, орієнтовний час подій, озвучення чітких дій героїв, складання розповіді, пригадування змісту гри з малюнками.

Сьогодні поряд з іншими технологіями широко використовуються арттехнології (артпедагогічні та арттерапевтичні), що побудовані на використанні мистецтва й забезпечують як індивідуальний розвиток кожної дитини з ООП в колективі, так і формування та вдосконалення комунікативної культури. Щодо пояснення поняття «арт-терапевтичні технології», то думки науковців одноголосні. За формулюванням, О. Сороки арт-терапевтична технологія – це освітня технологія, що містить сукупність дій з арт-терапевтичної діагностики, конструювання, реалізації та аналізу арт-терапевтичного процесу та забезпечення комфортні умови для розвитку учнів [49, с. 39]. Подібне визначення арт-технологій мають Т. Кісельова та Л. Лебедєва, які вважають, що вчитель може застосовувати арт-терапію без участі психолога або психотерапевта для вирішення розвивальних, вихованих, діагностичних, корекційних та інших завдань, в силу професійної підготовки вчителя, а спеціальні медичні знання для цього не потрібні [49, с. 24].

Таким чином, арт-технологія розглядається вченими як способи, які залучають одночасно в дію когнітивну та особистісну, комунікативну і творчу сфери, які незалежно від включення механізмів засвоєння цінностей забезпечують учням емоційний комфорт в освітньому процесі та сприяють

міжособистісній взаємодії дитини з обмеженими можливостями здоров'я з нормальними однолітками. Арт-технології (казкотерапія, музикотерапія, ізотерапія, танцетерапія тощо) забезпечують одночасно вплив на зорові, слухові, тактильні органи сприйняття, більш глибоке занурення підлітків у світ кольору, звуку, слова і усвідомлення світу культури, пізнання себе у цьому світі. Таким чином, суть арт-педагогічного процесу полягає в реалізації освітньої, виховної та корекційної функцій, сприяє формування комунікативної культури. Таким чином, можемо дійти висновку, що арт-терапевтичні методики в умовах інклюзивного навчання сприяють як гармонізації особистості підлітків з ООП через розвиток здібностей самовираження та самопізнання, корекції психоемоційних, психофізіологічних процесів дитини, так й інтеграції в колектив однолітків за допомогою дотику з мистецтвом.

Отже, при роботі з формування та розвитку комунікативної культури необхідно спиратися на можливості дітей з ООП та насамперед розвивати здатність орієнтуватися в соціальних відносинах і вміння приєднуватися до них; вміння визначати свою соціальну роль і відповідати їй у спілкуванні з іншими людьми; вміння концентрувати увагу й реагувати на звернення присутніх; сприйняття мови; вміння наслідувати; вміння дотримуватися черги в розмові; вміння застосовувати навички спілкування в повсякденному житті.

Для формування комунікативної культури використовують різноманітні методики. Зокрема, набувають популярності методики «Соціальна підтримка через піар-технології» (розроблена і впроваджена соціальним педагогом Дж. Смітом у 2018 році) та «Комунікативна культура: Метод тренування соціальних навичок для підлітків з особливими освітніми потребами» (була розроблена у 2017 році психологинею Л. Джонсон). Завдяки їм підлітки з ООП можуть розвивати навички ефективної комунікації та взаємодії в соціумі.

Педагоги-практики, психологи, соціальні працівники використовують для формування комунікативної культури інтерактивні форми та методи навчання:

робота в парах і групах різного складу, «мозаїка», творча майстерня, діалоги, дискусія, проєктна діяльність, а також елементи арт-технологій.

Висновки до другого розділу

Інклюзивне навчання – це одна з форм спільного надання освіти дітям з особливим рівнем розвитку разом з їх однолітками, які мають нормальний рівень розвитку та при якій обов’язково застосовується індивідуальний підхід до всіх дітей на відміну від інтеграції. Ми розглядаємо інклюзивну освіту як систему особливих освітніх послуг, яка надає можливість кожній дитині отримати освіту, незалежно від рівня її психічного або фізичного розвитку та наявності у неї особливих потреб. Ідея інклюзивної освіти полягає у тому, що для отримання освіти та сприяння гарній соціалізації, дітям з обмеженими можливостями необхідно постійно активно взаємодіяти з іншими дітьми. Але така взаємодія є не менш важливою і для тих дітей, які не мають ніяких обмежень у своєму розвитку.

Адаптація дітей з ООП є складним та багатоаспектним процесом, що потребує співпраці батьків, вчителів, психолога та соціального педагога, які відіграють ключову роль у підтримці та сприянні навчання. Основні труднощі, з якими зіштовхуються такі діти, включають в себе соціальну ізоляцію, навчальні виклики, емоційні проблеми. Важливо розуміти, що кожна дитина з ООП унікальна, і підходи до її адаптації повинні розроблені під конкретну дитину. Не зважаючи на труднощі, діти з ООП можуть досягати успіхів у навчанні та соціальному житті, якщо їм надається відповідна підтримка та розуміння.

Формування комунікативної культури потребує створення педагогічних умов, що відображають специфіку самого процесу. Умови формування комунікативної культури – це сукупність заходів, сконструйованих педагогом,

спрямованих на вирішення завдання підвищення рівня сформованості комунікативної культури підлітків, які представляють цілеспрямований відбір, конструювання та застосування засобів, методів та форм організації спілкування у спільній діяльності.

Сучасні методики для формування комунікативної культури підлітків з ООП зосереджена на навчанні підлітків з особливими освітніми потребами шляхом інтерактивних вправ та ігор. Такий вид занять дозволяє дітям відпрацьовувати навички одразу, а також отримувати зворотній зв'язок. Інтерактивне навчання має на меті включеність учнів у навчальний процес, вони не просто слухачі, а й самі стають учасниками обговорення, вирішення питань та беруть участь в інших формах діяльності. Широко використовуються робота в парах, групах, проєктна діяльність, рольові ігри, створення діалогів, монологів, елементи арт-технології. Для покращення комунікативної культури підлітків використовуються і засоби комунікації та медіа (блоги, відеопрезентації, інтерактивні воркшопи).

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ З ООП В УМОВАХ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Організація та аналіз результатів дослідження щодо визначення рівня сформованості комунікативної культури підлітків з ООП

Теоретичні знання, отримані в результаті аналізу психолого-педагогічної літератури, дозволили нам розпочати емпіричне дослідження, спрямоване на визначення рівня сформованості комунікативної культури підлітків з ООП в умовах шкільного середовища.

Для реалізації мети та завдань дослідження нами застосовувався комплекс науково-дослідних методів:

- методи теоретичного дослідження: порівняльний та порівняльний аналіз результатів спостереження за учнями;
- методи емпіричного дослідження: вивчення теоретичної літератури, дослідно-експериментальна робота;
- діагностичні методи: анкетування та спостереження.

При організації дослідження було поставлено завдання дослідити рівень сформованості комунікативної культури підлітків з ООП, а також обґрунтувати рекомендації щодо покращення роботи з формування комунікативної культури даної групи учнів.

Констатуючий експеримент було проведено на базі Комунального закладу «Хашуватський ліцей» Гайворонської міської ради Кіровоградської області (Червоненська та Вікнинська філія).

Мета констатуючого експерименту полягала у виявленні рівня сформованості комунікативної культури підлітків з ООП та моніторингу його стану.

Також було проведене первинне опитування батьків, учнів, вчителів, яке мало на меті виявити рівень розуміння важливості процесу формування комунікативної культури в умовах закладу освіти.

В дослідженні брало участь 62 дитини, які навчаються в інклюзивних класах, з них 8 з особливими освітніми потребами. Опитування пройшли 18 вчителів, 49 батьків та 45 дітей. Опитування проводилося анонімно за допомогою Google forms, що поширювалися через закриті чати шкільної спільноти, що гарантувало максимальну охопленість респондентів.

Для збору даних було використано метод комунікативного інтерв'ювання, що передбачало три різних анкети: для батьків (додаток А), для вчителів (додаток Б), для дітей (додаток В).

Результати інтерв'ювання батьків дітей, які навчаються в інклюзивних класах показали, що в цілому вони розуміють суть поняття «комунікативна культура» та важливість системної роботи для її формування. Вони розуміють, що зусилля закладу освіти є ключовими в цьому процесі, але й соціум поза школою впливає на здобувача освіти. Проте частина батьків (майже 29 %) вважає, що залучення батьків та інших членів родини до освітнього процесу не є обов'язковим. Така позиція утруднює роботу в команді, оскільки дуже часто рекомендації вчителя, психолога чи соціального педагога (працівника) не виконуються поза межами закладу освіти (рис. 3.1 – 3.4).

Рис. 3.1. Відповіді респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що комунікативна культура...?»

Які фактори сприяють формуванню комунікативної культури в шкільному середовищі для всіх дітей?

 Копіювати

49 відповідей

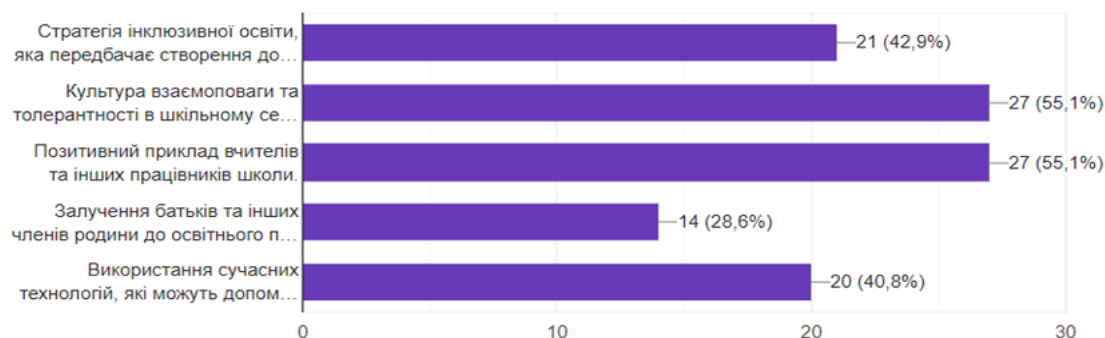

Рис. 3.2. Відповіді респондентів на запитання «Які фактори сприяють формуванню...?»

За даними опитування батьків були з'ясовано, що основними факторами, що сприяють формуванню комунікативної культури їх дітей є: позитивний приклад вчителя та інших працівників школи, загальна культура взаємоповаги в шкільному середовищі, стратегія інклюзивної освіти та використання сучасних освітніх технологій. Така позиція батьків свідчить про ймовірність того, що вони знімають з себе відповідальність за формування комунікативної культури підлітків, перекладаючи її на педагогів.

Які труднощі виникають у процесі формування комунікативної культури в шкільному середовищі для всіх дітей?

 Копіювати

49 відповідей

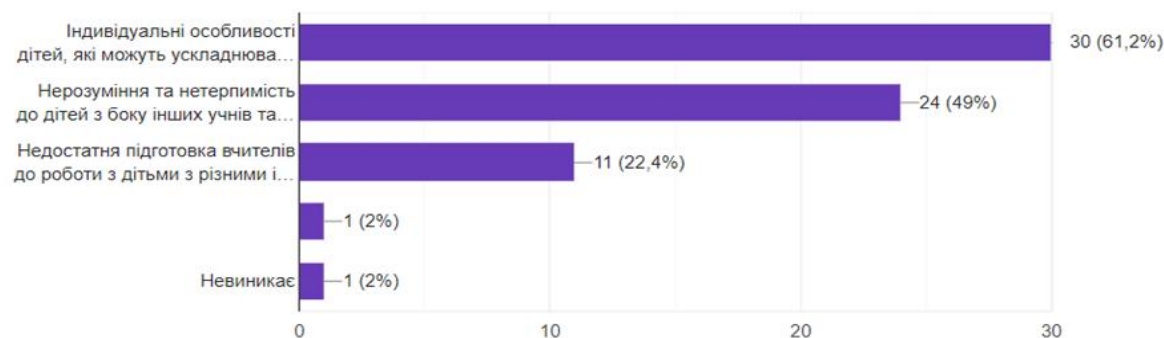

Рис. 3.3. Відповіді респондентів на запитання «Які труднощі виникають у процесі...?»

Серед труднощів, які виникають в процесі формування комунікативної культури підлітків батьки виділили: індивідуальні особливості дітей, нерозуміння та нетерпимість з боку інших учнів, недостатня підготовка вчителів до роботи з дітьми з ООП.

Рис. 3.4. Відповіді респондентів на запитання «Які заходи можна впровадити....?»

Інтерв'ювання вчителів показало високий рівень усвідомлення важливості формування комунікативної культури для успішного розвитку дітей з ООП. Педагогічні працівники майже однотайні в питанні, що стратегія інклюзивної освіти, яка передбачає створення доступного та інклюзивного освітнього середовища для всіх дітей, незалежно від їхніх особливих освітніх потреб є запорукою формування комунікативної культури дітей з ООП (майже 90%). Водночас вчителі розуміють, що особливості розвитку дітей з ООП можуть ускладнювати їхнє спілкування та взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу, отже будуть становити певні перешкоди у формуванні та розвитку комунікативної культури (15, 83 %). Відзначають респонденти ще й те, що бар'єрами для соціалізації та розвитку комунікативної культури також є і

нерозуміння та нетерпимість до дітей з ООП з боку інших учнів та вчителів (майже 39 %) та недостатня підготовка вчителів до роботи з дітьми з ООП (майже 56 %). Пріоритетним для більшості опитаних є створення позитивного середовища в школі, яке буде сприяти розвитку комунікативних навичок у всіх дітей, незалежно від їхніх особливих освітніх потреб (17, 94 %) (рис. 3.5 – 3.8).

Рис. 3.5. Відповідь респондентів на запитання «Чи вважаєте Ви, що комунікативна культура....?»

За результатами опитування 90% вчителів відмічають, що дійсно комунікативна культура сприяє розвитку підлітків в умовах шкільного середовища. Адже спілкування надає можливість здійснювати обмін інформацією, дізнаватись більше про своїх друзів, отримувати підтримку та розуміння від однолітків та вчителів. Соціальні зв'язки для підлітка є головним джерелом розвитку, при чому саме зв'язки з однолітками, які також є важливим джерелом формування ідентичності. Саме через однолітків підліток набуває соціальної компетентності, завдяки ним підліток може позитивно реагувати на кризи, характерні для його віку.

Війна погіршила, а в багатьох випадках – зруйнувала, соціальні зв'язки підлітків. Але необхідність набуття соціальної компетентності, підтримки, спільного переживання вікових криз не зменшилась, а навпаки – збільшилась.

Які фактори сприяють формуванню комунікативної культури в шкільному середовищі?

 Копіювати

18 відповідей

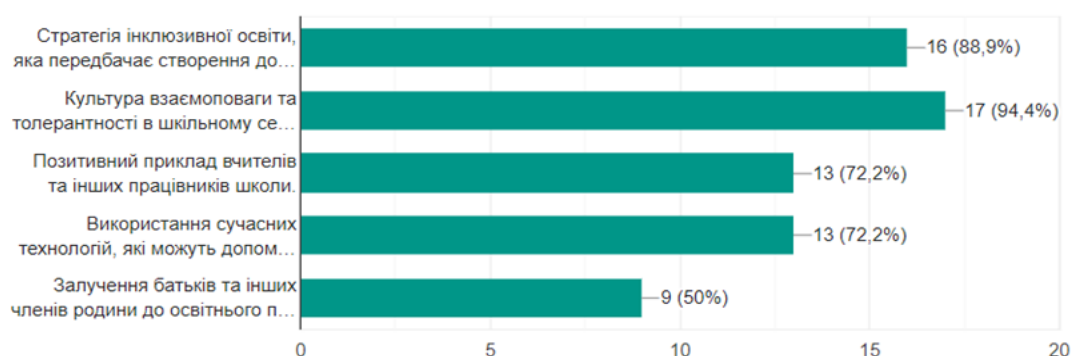

Рис. 3.6. Відповіді респондентів на запитання «Які фактори сприяють формуванню.....?»

Серед найголовнішого фактору, що впливає на формування комунікативної культури підлітків учителі виділяють культуру взаємоповаги та толерантності в шкільному середовищі, що абсолютно співпадає з думкою батьків. Відповідно зусилля вчителів мають спрямовані саме на групову роботу з підлітками, проведення тренінгів чи інших виховних занять.

Які труднощі виникають у процесі формування комунікативної культури в шкільному середовищі для дітей з ООП?

 Копіювати

18 відповідей

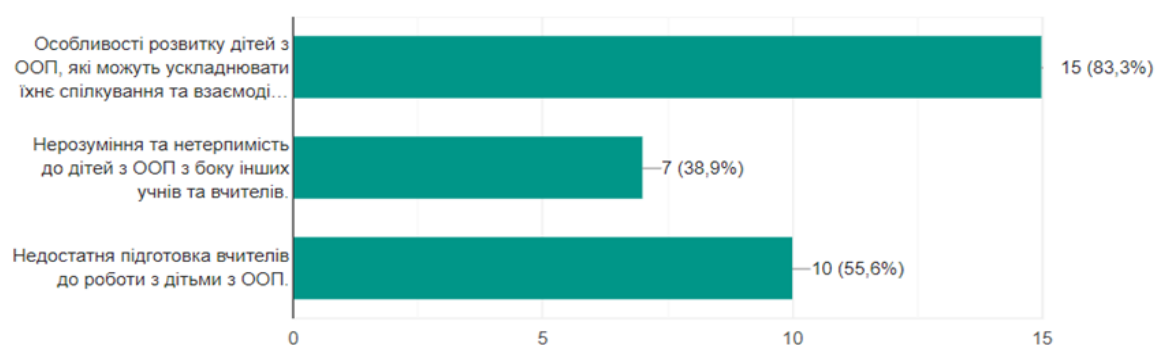

Рис. 3.7. Відповіді респондентів на запитання «Які труднощі виникають у процесі...?»

Які заходи можна впровадити для покращення комунікативної культури в шкільному середовищі для дітей з ООП?

 Копіювати

18 відповідей

Рис. 3.8. Відповіді респондентів за запитання «Які заходи можна впровадити для...?»

Аналіз відповідей на дане запитання свідчить про необхідність впровадження групових форм роботи з використанням сучасних освітніх технологій. Адже дистанційне навчання під пандемії COVID-19 та в умовах воєнного стану диктують свої особливості навчально-виховного процесу. Але педагог може дати підлітку можливість задовольнити соціальні потреби в спілкування і на уроках, і на позаурочних заходах. Зараз важливими є неформальні заходи, створені та контрольовані дорослими (наприклад, волонтерські ініціативи).

Також, було проведено інтерв'ювання дітей, що спрямоване на з'ясування міри задоволеності інклюзивним освітнім середовищем. Результати опитування свідчать:

- 93, 3 % респондентів відчуває себе комфортно в спілкуванні з однокласниками;

- 88, 9 % відчуває себе частиною класного колективу;

- 91,9 % легко знаходить спільну мову з вчителями;

- 93, 3 % отримує допомогу від однокласників та вчителів;

- 95, 6 % відчуває себе комфортно в шкільному середовищі.

Попри високий відсоток позитивних відповідей, зазначимо, що інтерв'ювання не проходило частина учнів, які навчаються в інклюзивних класах, а підлітків з ООП від загальної кількості респондентів – 8 тобто 17 %. Тому робота над створенням інклюзивним середовищем має тривати, адже кожна дитина, яка навчається в закладі освіти, здатна досягати успіху.

Розпочинаючи дослідження, ми вивчили висновки ІРЦ (інклюзивно-ресурсного центру) про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи підлітків з ООП. Це діти із затримкою психічного розвитку, з різним рівнем сформованості ключових компетенцій та навчальних досягнень. Звернули увагу на те, що в рекомендація ІРЦ для них чітко сформульовані проблемні питання, подолання яких допоможе при формуванні комунікативної культури, наведемо декілька з цих рекомендацій для команди, що працює в інклюзивному середовищі.

Так, для Оксана С. (7 клас) були розроблені наступні рекомендації:

- корекційна робота над розвитком навичок читання та письма;
- розширення словникового запасу слів. Удосконалення лексики (збагачення, уточнення словника, формування лексичної системності, структури значення слова, закріплення зв'язків між словами), граматичного боку (словозміни, словотворення);

- формування морфологічної і синтаксичної систем мови.

Вдосконалення навичок звуко-складового аналізу і синтезу слів.

- уміння диференціювати голосні та приголосні звуки, букви в усному і писемному мовленні, диференціювати дзвінки та глухі, тверді та м'які приголосні звуки, вдосконалювати навички письма;

- розвивиток прийомів складання розповідей за зразком або опорною схемою. Уміння будувати повноцінні в комунікативному відношенні усні і письмові зв'язні висловлювання, які відображають думки, почуття, наміри.

Для Владислава Ш. (5 клас) актуальними є такі рекомендації:

- вживати слова різного ступеня складності, багатозначні слова, фразеологічні звороти, використовувати у мовленні елементи усної народної творчості;

- вчитися розуміти зв'язний текст;
- вміти складати різні розповіді;
- застосовувати мовні і немовні засоби з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях.

Для роботи з Анастасією С. (7 клас) було рекомендовано наступне:

- проводити роботу з розвитку слухової та мовної диференціації звуків мовлення;

- працювати над усуненням мовленнєвого негативізму;
- формувати активний і пасивний словник фразової мови,
- удосконалювати граматичне оформлення висловлювання, розвитком зв'язного мовлення, звуковимови;

- інтенсивно розвивати словесне мовлення.

Окрім того, висновки ІРЦ містить також оцінку когнітивної та емоційно-вольової сфери, що також необхідно враховувати команді супроводу для побудови ефективної системи роботи із підлітками з ООП.

Для організації діагностики комунікативної культури підлітків з ООП ми орієнтувалися на взаємозалежні компоненти, які були описані нами у попередніх розділах: мотиваційний компонент, особистісний компонент, рефлексивний компонент, практико-дійовий компонент.

Для визначення рівня сформованості компонентів комунікативної культури використовували метод комунікативного інтерв'ювання (додаток Г). Результати анкетування оброблялися за допомогою «ключа». Відповіді учнів аналізуються за такими критеріями: кількість відповідей «→» на запитання: 3, 4, 6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29 і відповідей «+» на всі інші запитання. Інтерпретація: менше 26 балів – низький; 27-28 балів – середній; 29 і більше балів – високий.

Ми встановили, що рівні сформованості компонентів комунікативної культури серед підлітків з ООП розподілилися в такий спосіб: високий – 0, середній - 1 учень (12% від загальної вибірки досліджуваних цієї групи), низький – 7 опитаних (88 %). Таким чином, провівши діагностику ми виявили, що рівень сформованості компонентів комунікативної культури в більшості підлітків з ООП низький, що, своєю чергою, негативно впливає міжособистісне взаємодію учнів. Результати діагностики рівня сформованості компонентів комунікативної культури учнів представлені на діаграмі.

Рис. 3.9. Рівень сформованості комунікативної культури респондентів

З метою визначення рівня сформованості рефлексивного компонента комунікативної культури підлітків з ООП ми запропонували учням розібрати ситуації та виявити їхнє ставлення до запропонованої проблеми. Ситуації та «ключ» для їх обробки представлені нижче.

Ситуації для визначення рівня сформованості поведінкового компонента комунікативної культури учнів:

Ситуація 1. Назустріч один одному йдуть двоє друзів. Один з них тицьнув приятеля в плече так, що він насилу встояв на ногах, і крикнув: «Привіт!». Чи можна таку поведінку вважати ознакою гарного виховання? Чому?

Ситуація 2. Звертаючись до продавця, Надя сказала: «Пачку молока та пачку сиру». Яке слово дівчинка забула сказати?

Ситуація 3. Уявіть, що у театрі. Підкресліть правильну відповідь на запитання: Як потрібно проходити на своє місце? (Обличчям до сидячого або спиною). Що при цьому треба сказати? (Дякую, вибачте; вибачте, будь ласка, дякую).

Ситуація 4. Що не можна робити у громадському транспорті? Наголосіть. (Розглядати пасажирів, ставити питання кондуктору, кидати сміття, поступатися місцем старшим, ввічливо звертатися до пасажирів).

Ситуація 5. Діма та Олег увійшли до автобуса. Пасажирів було багато, Діма став пробиватися до компостера. «Вибачте, пропустіть, будь ласка, мені потрібно пробити талон», - говорив він. Олег звернувся до сусіда зі словами: «Передайте, будь ласка, талон». Хто з хлопчиків зробив краще? Чому?

Ключ обробки ситуацій. 0 балів – дитина не розуміє ситуацію та відповідає неправильно; 1 бал – учень сумнівається у правильності своєї відповіді; 2 бали – вірно, відповів на запитання. Високий – 8 – 10 балів. Середній – 5 – 7 балів. Низький – 4 бали.

Ми встановили, що серед підлітків рівні рефлексивного компонента комунікативної культури розподілилися в такий спосіб: низький – 6 учнів (76%), середній – 1 учнів (12%), високий рівень – 1 учень (12%).

Для наочного уявлення отримані результати рівня сформованості рефлексивного компонента комунікативної культури учнів класу показано на діаграмі.

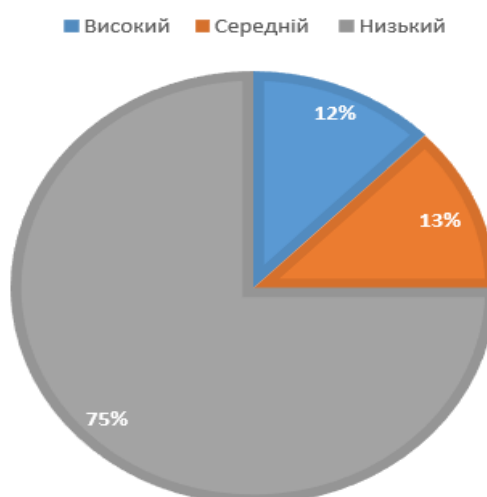

Рис. 3.10. Рівень сформованості рефлексивного компонента комунікативної культури підлітків з ООП

Таким чином, в ході організації та проведення діагностики на констатуючому дослідженні за допомогою спеціально підібраних методик ми отримали результати відповідно до компонентів комунікативної культури. На основі отриманих даних ми зробили висновок, що необхідна ретельна організація роботи з цілеспрямованого формування комунікативної культури підлітків з ООП

3.2. Рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП в умовах шкільного середовища

Формування комунікативної культури потребує створення умов, що відображають специфіку самого процесу. Умови формування комунікативної культури – це сукупність заходів, сконструйованих командою, спрямованих на вирішення завдання підвищення рівня сформованості комунікативної культури підлітків з ООП, які представляють цілеспрямований відбір, конструювання та застосування засобів, методів та форм організації спілкування у спільній діяльності.

Можна виділити суб'єктивні та об'єктивні умови, що впливають на формування комунікативної культури. До суб'єктивних умов віднесемо: потреби та мотиви комунікативної діяльності; емоційно-психологічний стан та відношення школяра до здійснюваної діяльності; досвід організації та здійснення комунікативної діяльності вчителями та батьками, що включають теоретичну поінформованість, сформованість умінь; відповідність змісту процесу формування комунікативної культури індивідуальним особливостям школярів

До об'єктивних умов віднесемо: організаційно-педагогічні, дидактичні, ресурсні, у тому числі використання нових форм зв'язку (медійні засоби). Організаційно-педагогічні умови: цілісний освітній простір, що містить класні та позакласні заходи; підготовка навчально-матеріальної бази; створення умов для особистісного, комунікативного та синергетичного підходів.

Дидактичні умови: визначення мети формування комунікативної культури; корекція змісту навчально-виховної роботи, орієнтована формування комунікативної культури; використання діалогових та дискусійних методів навчання; здійснення контролю та самоконтролю; реалізація особистісного, комунікативного та синергетичного підходів; організація ситуацій успіху.

Психологічні умови: позитивне ставлення підлітків до формування комунікативної культури; партнерські взаємини між учителем та учнями; створення умов для психологічного комфорту кожного учня; облік групових особливостей.

Становлення комунікативної культури є одним із ключових моментів у розвитку особистості дитини. Щоб сприяти становленню комунікативної культури підлітків з ООП, важливо активно розвивати їх розумові процеси та творчі здібності. Щоб у школяра сформувалася активна мовна діяльність, важливо, щоб він постійно розповідав про свої почуття, емоції, переживання, спостереження тощо. А це може статися лише тоді, коли життя дітей всебічно збагачене різноманітними подіями, інтересами, враженнями. Таким чином, виходить, що вчити дитину говорити – це означає вчити бачити і спостерігати, думати і відчувати - це означає розширювати її життєвий досвід.

Спираючись на розділи, які викладені вище, ми розробили рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП.

1. Створення комфортної психологічної атмосфери:

1.1. Прийняття та повага :

Підвищення обізнаності: проведення тренінгів та семінарів для педагогів та учнів з питань інклюзивної освіти, що допоможе їм краще зрозуміти особливості підлітків з ООП та зважати на їхні потреби; розповсюдження інформації про особливості спілкування з підлітками з ООП (це можна втілити через шкільний сайт, соціальні мережі, інформаційні стенди); заохочення до емпатії та розуміння, адже надважливо вчити підлітків ставитись один до одного з повагою.

Індивідуальний підхід: команді супроводу та всім учасникам навчального процесу важливо знати та розуміти особливості та потреби кожного підлітка з особливими освітніми потребами, це можна зробити проводячи психолого-педагогічні обстеження спілкуючись з батьками та самими підлітками; слід

адаптувати методи та завдання з урахуванням потреб кожного індивідуально (наприклад, підліткам з порушенням слуху може знадобитися візуалізація та більший термін для виконання завдання, а підліткам з порушенням зору – спеціальні навчальні матеріали).

Підтримка дорослих: педагоги, психологи, соціальні педагоги та інші фахівці зобов'язані надавати відповідну підтримку підліткам з особливими освітніми потребами, це може бути емоційна, психологічна та практична допомога; важливо створити довірливий контакт між спеціалістом і підлітком, де останній може вільно говорити про свої проблеми та почуття; в шкільному середовищі вчитель – приклад, тому, кожен, хто веде практичну викладацьку діяльність має бути прикладом толерантного та поважного ставлення до всіх учнів.

1.2. Довіра:

Створення атмосфери відкритості та щирості: важливо, щоб підлітки з ООП відчували себе комфортно спілкуючись з дорослими та однолітками, це можна зробити організовуючи групові заняття, де підлітки зможуть краще познайомитись один з одним, а за контролю дорослого співрозмовника розуміти межі, за які заходити не можна; слід заохочувати підлітків ділитися своїми думками та почуттями, допомагати розкрити їх, направити.

Заохочення самовираження: важливо дати можливість підліткам виражати себе так, як їх це зручно (вербальне спілкування, невербальні сигнали, творчість); слід поважати думки та почуття підлітків, навіть якщо вони відрізняються від думки педагога, чи інших підлітків.

Використання методів активного слухання: коли підлітки з особливими освітніми потребами говорять, важливо уважно їх слухати, не перебивати, не відволікатися і не засуджувати, це допоможе їм відчувати себе почутими та зрозумілими (можна використовувати такі фрази: «Я тебе розумію», «Я згоден/згодна з тобою», «Це цікава думка»).

1.3. Підтримка:

Практична підтримка: підлітки з особливими освітніми потребами частіше за інших потребують практичної допомоги в різних аспектах шкільного життя, це може бути допомога з пересуванням, навчанням, організацією побуту, тому важливо, щоб учні знали, що вони можуть звернутися за допомогою до педагогів, і навіть, однолітків.

Соціальна підтримка: підлітки з ООП можуть відчувати себе самотніми, ізольованими від своїх однолітків, важливо допомогти їм налагодити дружні стосунки та відчутти себе частиною колективу(це можна реалізувати за допомогою організації спільних заходів, клубів за інтересами та волонтерських проєктів тощо).

2. Розвиток навичок спілкування:

2.1. Активне слухання:

Навчити підлітків з особливими освітніми потребами уважно слухати інших: важливо пояснити підліткам, чому важливо уважно слухати інших людей (це можна зробити наводячи приклади із реального життя; можна використовувати методики, що включають в себе рольові ігри, тренінги).

Навчитись задавати питання: соціальному педагогу важливо навчити підлітків з ООП задавати питання, щоб краще зрозуміти те, що їм говорять (наприклад, використовуємо гру «Вгадай слово», де підлітки будуть вчитися задавати питання, щоб вгадати загадане слово).

2.2. Ефективна комунікація:

Допомогти чітко і лаконічно формулювати та висловлювати свої думки: це вміння стане важливим в побуті та подальшому житті, тому реалізуємо цю навичку за допомогою спеціальних вправ та тренінгів, зокрема можна організувати гру «Я – телеведучий», де підлітки будуть вчитись чітко і лаконічно звертатись до публіки.

Навчити підлітків з ООП використовувати різні канали комунікації: Важливо навчити підлітків з ООП використовувати різні канали комунікації, такі як вербальне спілкування, невербальне спілкування, письмове

спілкування (гра «Скрабл», де підлітки будуть вчитися використовувати письмове спілкування). Звісно, для певних категорій потрібно індивідуальні методи, певній категорії підлітків з ООП можна запропонувати створити чат, де кожного дня супроводжуючий дорослий буде писати тему для обговорення, і кожен з наявних учасників має запропонувати певну теорію чи гіпотезу.

Розвиток навичок спілкування в різних ситуаціях: важливо навчити підлітків з ООП використовувати свої навички комунікації в різних ситуаціях, таких як знайомство, прохання про допомогу, висловлення власної думки. Ці вміння ми можемо сформувати за допомогою гри «Ситуація», де підлітки будуть намагатися відточити свої навички в різних ситуаціях.

2.3. Невербальна комунікація:

Розвиток навичок розуміння невербальних сигналів: Розвиток навичок невербального спілкування: підлітки з ООП можуть відчувати труднощі з розумінням невербальних сигналів, тому, важливо навчити їх розуміти міміку, жести та зважати на інтонацію голосу (використовуємо спеціальні навчальні матеріали, візуалізацію, картки з піктограмами, можна організувати гру «Міміка», де підлітки будуть вчитися виражати різні емоції за допомогою міміки, чи гру "Вгадай емоцію", де підлітки будуть вчитися розуміти емоції за допомогою міміки та жестів.).

3. Заохочення спілкування:

3.1 Створення інклюзивного середовища

Створення атмосфери, де всі підлітки з особливими освітніми потребами відчують себе комфортно: шкільний простір має бути організований таким чином, щоб усім учням, без виключення певних категорій, було комфортно та безпечно; необхідно забезпечити доступність пандусів, ліфтів, спеціальних туалетних кімнат, зокрема – адаптивних навчальних матеріалів; важливо використовувати інклюзивний підхід та мову, щоб не дискримінувати підлітків з особливими освітніми потребами; шкільний статут

має бути складений таким чином, щоб його правила та процедури були адаптованими для потреб учнів з особливими освітніми потребами.

3.2. Групові заняття:

Організація групових занять, де підлітки з ООП можуть практикувати свої навички спілкування в безпечному та підтримувальному середовищі; використання різних форм групової роботи, таких як дискусії, проекти, ігри; заохочення до активної участі всіх підлітків у групових заняттях.

3.3 Рольові ігри:

Використання рольових ігор для відпрацювання різних життєвих ситуацій, для відточення отриманих навичок комунікативної культури; створення сценаріїв, які відповідають потребам та інтересам підлітків з особливими освітніми потребами; заохочення до творчості та імпровізації.

4. Робота з батьками:

4.1. Інформування:

Завдання соціального педагога надати батькам інформацію про особливості спілкування підлітків з Особливими освітніми потребами; проведення тренінгів та семінарів для батьків; надати доступ до інформацію, яку розповсюджували, вказати її джерело.

4.2. Залучення:

В інтересах педагогів та батьків залучити останніх до участі в шкільних заходах, що спрямовані на формування комунікативної культури підлітків з ООП; створення партнерських стосунків між школою та сім'єю; підтримка батьків у вихованні та розвитку підлітків з особливими освітніми потребами.

4.3. Співпраця:

Надання рекомендацій батькам для підтримки та розвитку навичок спілкування підлітків з ООП вдома; розробка спільних програм та заходів; обмін досвідом та інформацією.

5. Використання спеціальних методів та засобів:

5.1. Адаптація навчальних програм:

Педагоги мають адаптувати навчальні програми з урахуванням індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами; використання спеціальних навчальних матеріалів, забезпечення доступності освіти для всіх підлітків.

5.2. Використання спеціальних технологій:

Використання спеціальних технологій, таких як комп'ютерні програми та довідкові матеріали, для підтримки спілкування підлітків з ООП; навчання підлітків з ООП використовувати спеціальні технології; забезпечення доступності спеціальних технологій для всіх підлітків.

5.3. Залучення фахівців:

Надання підліткам з ООП необхідної допомоги та підтримки; розробка індивідуальних програм розвитку для підлітків з особливими освітніми потребами; співпраця з фахівцями для забезпечення успішного навчання та розвитку підлітків з ООП.

6. Моніторинг та оцінювання:

Проведення моніторингу та оцінювання результатів роботи, на регулярній основі, з формування комунікативної культури підлітків з ООП та інших аспектів; внесення необхідних коректив до програм та заходів; забезпечення ефективності та результативності роботи.

Отже, робота по формування належного рівня комунікативної культури підлітків з ООП має бути системною, над цим завданням необхідно працювати як в закладі освіти, так і за його межами. Робота не завершується після закінчення уроку, вона триває постійно. Система формування комунікативної культури підлітків спрямована на створення таких умов, які сприятимуть розвитку різнобічної, соціально активної та моральної особистості, що відповідає вимогам соціально-педагогічного підходу до формування комунікативної культури.

Висновки до третього розділу

При організації дослідження було поставлено завдання рівень визначити сформованості комунікативної культури підлітків з ООП, а також обґрунтувати рекомендації щодо покращення роботи з формування комунікативної культури даної групи учнів.

У процесі констатуючого дослідження було опрацьовано висновки ІРЦ підлітків з ООП, виокремлені рекомендації, що стосуються формування комунікативної культури. Результати опитувань дозволяють виокремити переважання низького рівня сформованості компонентів комунікативної культури умінь і навичок учнів, що в свою чергу потребує змін та підвищеної уваги вчителя.

Таким чином, в ході організації та проведення діагностики за допомогою спеціально підібраних методик ми отримали результати відповідно рівня сформованості компонентів комунікативної культури. На основі отриманих даних ми зробили висновок, що необхідна ретельна організація роботи з цілеспрямованого формування комунікативної культури підлітків з ООП.

Було розроблено рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП. Вони включають роботу за такими напрямками: створення комфортної психологічної атмосфери, розвиток навичок спілкування, заохочення до спілкування, робота з батьками, використання спеціальних методів та засобів, моніторинг та оцінювання тощо.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення результатів дослідження щодо особливостей формування комунікативної культури підлітків з ООП в умовах шкільного середовища автором роботи зроблено такі висновки:

1. Формування комунікативної культури школярів підліткового віку – одна з найбільш важливих та актуальних завдань на сучасному етапі розвитку суспільства. Оскільки, у підлітковому віці мовлення є основним засобом спілкування з іншими людьми та способом набуття знань й набуває якості інструменту творення і засобу вираження емоційних станів та вольової регуляції поведінки. Комунікативна культура є частиною культурного розвитку особистості та водночас засобом соціалізації, що забезпечує гармонію внутрішнього світу людини. Поняття «комунікативна культура» є синтезом двох категорій – «культура» та «комунікація». Аналіз наукової літератури показав, що комунікативна культура – це складно організоване психолого-педагогічне утворення особистості, що об'єднує у своїй змістовій структурі чотири основних компоненти – мотиваційний, пізнавальний, поведінковий (операційний) і вольовий. Це структурно-функціональна система комунікативних знань, якостей і вмінь суб'єкта спілкування, що мають для нього особистісний смисл і забезпечують досягнення соціально-комунікативних цілей. Відповідно до цього, розвиток комунікативної культури здійснюється в єдності її основних структурно-змістових компонентів, але акцент робиться на розвитку школяра як особистості, зокрема на становленні його мотиваційної сфери як підґрунтя формування соціально-комунікативних якостей і вмінь.

Структуру комунікативної культури визначаємо, спираючись на твердження О. П. Кравчук: мотиваційний компонент; особистісний компонент; рефлексивний компонент; практико-дійовий компонент.

2. Інклюзивне навчання – це одна з форм спільного надання освіти дітям з особливим рівнем розвитку разом з їх однолітками, які мають нормальний рівень розвитку та при якій обов'язково застосовується індивідуальний підхід до всіх дітей на відміну від інтеграції. Ми розглядаємо інклюзивну освіту як систему особливих освітніх послуг, яка надає можливість кожній дитині отримати освіту, незалежно від рівня її психічного або фізичного розвитку та наявності у неї особливих потреб. Ідея інклюзивної освіти полягає у тому, що для отримання освіти та сприяння гарній соціалізації, дітям з обмеженими можливостями необхідно постійно активно взаємодіяти з іншими дітьми. Але така взаємодія є не менш важливою і для тих дітей, які не мають ніяких обмежень у своєму розвитку.

3. Адаптація дітей з ООП є складним та багатоаспектним процесом, що потребує співпраці батьків, вчителів, психолога та соціального педагога, які відіграють ключову роль у підтримці та сприянні навчання. Основні труднощі, з якими зіштовхуються такі діти, включають в себе соціальну ізоляцію, навчальні виклики, емоційні проблеми. Важливо розуміти, що кожна дитина з ООП унікальна, і підходи до її адаптації повинні розроблені під конкретну дитину. Не зважаючи на труднощі, діти з ООП можуть досягати успіхів у навчанні та соціальному житті, якщо їм надається відповідна підтримка та розуміння.

Сучасні методики для формування комунікативної культури підлітків з ООП зосереджена на навчанні підлітків з особливими освітніми потребами шляхом інтерактивних вправ та ігор. Такий вид занять дозволяє дітям відпрацьовувати навички одразу, а також отримувати зворотній зв'язок. Інтерактивне навчання має на меті включення учнів у навчальний процес, вони не просто слухачі, а й самі стають учасниками обговорення, вирішення питань та беруть участь в інших формах діяльності. Широко використовуються робота в парах, групах, проєктна діяльність, рольові ігри, створення діалогів, монологів, елементи арт-технології. Для покращення комунікативної культури

підлітків використовуються і засоби комунікації та медіа (блоги, відеопрезентації, інтерактивні воркшопи).

4. З метою перевірки теоретичних висновків було прийнято рішення щодо проведення експериментального дослідження. Констатувальний експеримент здійснювався на базі інклюзивних класів Комунального закладу «Хашуватський ліцей» Гайворонської міської ради Голованівського району Кіровоградської області (Червоненська та Вікнинська філії). У дослідженні взяли участь 62 діти, що навчаються в інклюзивних класах, з них 8 підлітків з особливими освітніми потребами. Проведений аналіз результатів опитування виявив переважання низького рівня сформованості комунікативної культури респондентів. Під час опитування вчителів та батьків деякі відповіді були обґрунтовані особистим досвідом, що свідчить про актуальність та важливість окресленої тематики.

Було розроблено рекомендації щодо покращення процесу формування комунікативної культури підлітків з ООП. Вони включають роботу за такими напрямками: створення комфортної психологічної атмосфери, розвиток навичок спілкування, заохочення спілкування, робота з батьками, використання спеціальних методів та засобів, моніторинг та оцінювання тощо.

Усвідомлюючи масштабність поставленої проблеми, необхідність її осмислення з різних дослідницьких позицій, вироблення різноманітних точок зору, вважаємо, що виконана робота повинна мати продовження. Зокрема, потребують додаткової уваги питання формування комунікативної культури підлітків з ООП як можливості переходу особистості від розвитку до саморозвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Henry H. Goddard, *The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness*, New York: Macmillan, 1912.
2. Johnson, L. (2018). *The Communicative Culture Method: A Social Skills Training Approach for Adolescents with Autism Spectrum Disorder*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(1), 215-227.
3. Johnson, L., & Mendez, M. (2022). *The Communicative Culture Method: A Social Skills Training Approach for Adolescents with Social Anxiety Disorder*. *Journal of Anxiety Disorders*, 87, 102624.
4. Johnson, L., & Witten, E. (2019). *The Communicative Culture Method: A Social Skills Training Approach for Adolescents with Learning Disabilities*. *Journal of Learning Disabilities*, 52(1), 61-73.
5. *Le Langage et la pensée chez l'enfant*, Paris, Delachaux et Niestlé, 1923.
6. Montessori, Maria. *THE MONTESSORI METHOD*. с. 76–77.
7. Smith, J. (2018). *Social support through PR technologies: A new approach to improving the communication culture of teenagers*. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(4), 541-552.
8. Smith, J. (2019). *The impact of PR technologies on the communication skills of teenagers*. *Journal of Public Relations Research*, 31(2), 227-244.
9. Акімова О. В. *Формування мотивації творчого мислення майбутнього вчителя*. *Наукові записки Вінницького державного педуніверситету ім. М. Коцюбинського*. Вінниця, 2003. Вип. 8. С. 19–23.
10. Акішина С.В. *Інклюзивні класи. Умови, можливості, перспективи*. *Початкове навчання та виховання*. 2013. № 27. С. 22–23.
11. Аксьонова В. І. *Наукові підходи до вивчення феномена міжкультурної комунікації в контексті розвитку глобального комунікативного суспільства*. *Наукові записки КУТЕП. Серія : Філософські науки* Вип. 12. 2012. С. 202–220.

12. Аксьонова В. І. Формування комунікативної культури особистості в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. Наукові записки КУТЕП. Вип. 10. 2011. Серія: Філософські науки. С. 239–258.

13. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування студентів вищих аграрних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; [Харківський націон. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди]. Харків, 2008. 40

14. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психологопедагогічне забезпечення. Горизонти освіти. 2012. № 3. Т. 2 (36). С.170–175.

15. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с

16. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : Навч.-метод. посібник. К. : Либідь, 2003. 344 с.

17. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. Початкова школа. 2011. № 12. С. 32–36.

18. Бібік Н. М. Компетенції. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред.

19. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування. В. Г. Кремень; [заст. голов. ред. : О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. К. : Юрінком Інтер, 2008. С.409.

20. Василенко О.М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.

21. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Формування дослідницьких умінь на уроках української мови. Учитель початкової школи, 2019. № 9. С. 3-6.

22. Виготський Л. С. http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/zahal_psy_lib/%201.pdf
23. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-е вид. К.: Каравела, 2009. 400 с.
24. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. К.: Каравела, 2009. - 400 с.
25. Войцехівська, О. В. (2020). Використання PR-технологій у соціально-педагогічній роботі з підлітками. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки, 74(1), 123-128.
26. Вороненко Л. Вчимося читати картину. Початкова школа. 2005. №3. С.25–26.
27. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Полтава, 2011, С. 88-94
28. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С. 3-100
29. Гаяш О. В. Поради вчителям щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2014. 108 с.
30. Голуб Н. Ознаки компетентності мовної особистості. Вісник
31. Гончар Т. І. Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток // Вісник КНУКіМ. Педагогіка. 2001. №5. С.9-17.
32. Гончар Т. І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. Вісник книжкової палати. 2013. №5. С.42-44.
33. Гончар Т. І. Комунікативна культура особистості як предмет педагогічного дослідження.. Суми, 2012. С.237-238.
34. Гончар Т. І. Педагогічні вимоги до проведення комунікативних ігор в умовах дозвілля (у контексті проблеми формування комунікативної культури особистості). Вісник КНУКіМ. Педагогіка. 2012. №6. С.36-42

35. Гриньова М., Губарь О. Мовленнєва компетентність підлітків як результат впливу освітнього середовища школи з інклюзивною формою навчання (дидактичний аспект) : навч. посіб. Полтава : АСМІ, 2020. 181с.

36. Губарь О. Комплексна діагностика рівня сформованості мовленнєвої компетентності молодших підлітків в умовах інклюзивного навчального середовища основної школи. Витоки педагогічної майстерності. 2021. № 28. С. 43–49. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18576>

37. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах. Тернопіль : Мандрівець, 2007. 180 с.

38. Дрозд Н. Формування граматичних навичок в учнів 5-6 класів. Англійська мова та література. 2018. № 19/21. С. 90–104

39. Інклюзивна освіта: основні положення. URL: http://school35.kiev.ua/IMG/_2.pdf

40. Киричук, О. В. (2006). Основи психології: підручник. К.: Либідь, 632.

41. Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник / А. А.

42. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник. «А. С. К.», 2012. С. 3-20

43. Колупаєва А., Таранченко О. Навчально-методичний посібник «Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі». Харків, видавництво «Ранок», 2019. С. 7-65

44. Компетентісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / під заг. ред О. В. Овчарук. — К. : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.

45. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2006. 336 с.

46. Корніяка, О.М. (2000). Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. Педагогіка і психологія, 4, 14–21.

47. Корніяка, О.М. (2001). Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів.
48. Курач Л. Ситуативні ролі – позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. Початкова школа. 2015. № 10.
49. Лебедева С. О. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі школи. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Випуск 4(2),2013. С. 218-228
50. Мудрик, А.В. (2001). Общение в процессе воспитания: Учебное пособие. М: Педагогическое общество, 320.
51. Особливі діти в умовах загальноосвітньої школи (досвід закладів освіти Дніпровського району м. Києва) : практично-методичний посібник / упоряд. Н. А. Сидоренко. Київ : РНМЦ Дніпровського району, 2015. 64 с.
52. Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2019 р.). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 103–116.
53. Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 48. Івано Франківськ, 2013. 260 с.
54. Про освіту : Закон України від 2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 02.04.2021).
55. Психологія: Збірник наукових праць. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 316–322.
56. Руденко Л. «Теоретичні основи формування комунікативної культури майбутніх фахівців», 2012. Режим доступу до електронного ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Mir_2012_3_12
57. Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу. Початкова школа. 2015. №3. С.10–16.

58. Сидор Е. Вправи для розвитку в учнів загальнонавчальних, комунікативних текстотвірчих умінь. Початкова школа. 2011. № 6
59. Сорока О. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до використання арттерапевтичних технологій: теоретико-методичні основи. Тернопіль : Астон, 2015. 350 с.
60. Тарасенко Н.В. Соціально-педагогічний підхід до формування дитячого колективу в умовах інклюзивного закладу. Дитина з особливими потребами. 2016. № 5. С. 12–15.
61. Тараскіна Л.В. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі в умовах упровадження інклюзивної моделі навчання. Дитина з особливими потребами. 2016. № 5. С. 8–11.
62. Тарасова В. В., Ільченко О.В. Формування комунікативної діяльності в дітей із затримкою психічного розвитку. Збірник наук. праць «Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах» Вип. 43 (96), 2015. С.397-402.
63. Тернопільська В. І. Соціальний розвиток школяра як основа виховання соціально-комунікативної культури. Вісник ЖДУ. Житомир, 2015. Вип. 25. С.85-87.
64. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура особистості: шляхи становлення. Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково методичний журнал. 2007. № 3. С.157-163.
65. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура сучасного школяра: підходи до розуміння. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук, праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 295 «Педагогіка та психологія». С.166-171
66. Туріщева Л.В., Малихіна О.Є. Використання настільних ігор як умова соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: Теорія і

практика: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2019. С. 274–277.

67. Файчук О.Л. Рубаненко Г. Особливості формування комунікативної компетентності студентів спеціальності «Соціальна робота» // Соціальна робота в умовах сучасних викликів: досвід і перспективи розвитку : колект. моногр. / під заг. ред. проф. Ю. В. Палагнюк, доц. О.Л.Файчук. – Миколаїв, 2022. - С. 314-335.

68. Чопік О.В. Дослідження міжособистісних взаємин учнів інклюзивних класів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. № 23. С. 273–27

69. Шестопал О.О. Особливості формування соціальних стосунків учасників освітнього процесу інклюзивного класу. Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2019 р.). Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 103–116

ДОДАТКИ

Додаток А

Комунікативне інтерв'ювання для батьків (для виявлення рівня розуміння процесу формування комунікативної культури в умовах закладу освіти)

Шановні респонденти!

Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки ЧНУ ім.П.Могили в рамках магістерського дослідження студентів проводить опитування щодо визначення рівня сформованості комунікативної культури підлітків.

Результати опитування будуть використані виключно у наукових цілях. Опитування є анонімним!

1. Чи вважаєте ви, що комунікативна культура в шкільному середовищі сприяє розвитку вашої дитини?
 - Так, повністю згоден/згодна
 - Так, частково згоден/згодна
 - Не згоден/згодна
 - Не можу сказати

2. Які фактори сприяють формуванню комунікативної культури в шкільному середовищі для всіх дітей?

Стратегія інклюзивної освіти, яка передбачає створення доступного та інклюзивного освітнього середовища для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

- Культура взаємоповаги та толерантності в шкільному середовищі.
- Позитивний приклад вчителів та інших працівників школи.
- Залучення батьків та інших членів родини до освітнього процесу.
- Використання сучасних технологій, які можуть допомогти дітям у спілкуванні та взаємодії з іншими.

3. Які труднощі виникають у процесі формування комунікативної культури в шкільному середовищі для всіх дітей?
- Індивідуальні особливості дітей, які можуть ускладнювати їхнє спілкування та взаємодію з іншими.
 - Нерозуміння та нетерпимість до дітей з боку інших учнів та вчителів.
 - Недостатня підготовка вчителів до роботи з дітьми з різними індивідуальними особливостями.
 - Інше:
4. Які заходи можна впровадити для покращення комунікативної культури в шкільному середовищі для всіх дітей?
- Розробка та впровадження програми інклюзивної освіти, яка буде спрямована на формування комунікативної культури в шкільному середовищі.
 - Проведення тренінгів та семінарів для вчителів та інших працівників школи з питань інклюзивної освіти та формування комунікативної культури.
 - Створення позитивного середовища в школі, яке буде сприяти розвитку комунікативних навичок у всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.
 - Залучення батьків та інших членів родини до освітнього процесу, зокрема до роботи з формування комунікативної культури в шкільному середовищі.
 - Використання сучасних технологій, які можуть допомогти дітям у спілкуванні та взаємодії з іншими.
 - Інше:

Дякуємо за участь!

Додаток Б

**Комунікативне інтерв'ювання для вчителів
(для виявлення рівня розуміння процесу формування комунікативної
культури в умовах закладу освіти)**

Шановні респонденти!

Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки ЧНУ ім.П.Могили в рамках магістерського дослідження студентів проводить опитування щодо визначення рівня сформованості комунікативної культури підлітків.

Результати опитування будуть використані виключно у наукових цілях.
Опитування є анонімним!

1. Чи вважаєте ви, що комунікативна культура в шкільному середовищі сприяє розвитку дітей з ООП?
 - Так, повністю згоден\згодна
 - Так, частково згоден\згодна
 - Не згоден\згодна
 - Не можу відповісти
2. Які фактори сприяють формуванню комунікативної культури в шкільному середовищі?
 - Стратегія інклюзивної освіти, яка передбачає створення доступного та інклюзивного освітнього середовища для всіх дітей, незалежно від їхніх особливих освітніх потреб.
 - Культура взаємоповаги та толерантності в шкільному середовищі.
 - Позитивний приклад вчителів та інших працівників школи.
 - Використання сучасних технологій, які можуть допомогти дітям з ООП у спілкуванні та взаємодії з іншими.
 - Залучення батьків та інших членів родини до освітнього процесу.
3. Які труднощі виникають у процесі формування комунікативної культури в шкільному середовищі для дітей з ООП?

- Особливості розвитку дітей з ООП, які можуть ускладнювати їхнє спілкування та взаємодію з інше.
 - Нерозуміння та нетерпимість до дітей з ООП з боку інших учнів та вчителів.
 - Недостатня підготовка вчителів до роботи з дітьми з ООП.
4. Які заходи можна впровадити для покращення комунікативної культури в шкільному середовищі для дітей з ООП?
- Розробка та впровадження програми інклюзивної освіти, яка буде спрямована на формування комунікативної культури в шкільному середовищі.
 - Проведення тренінгів та семінарів для вчителів та інших працівників школи з питань інклюзивної освіти та формування комунікативної культури.
 - Створення позитивного середовища в школі, яке буде сприяти розвитку комунікативних навичок у всіх дітей, незалежно від їхніх особливих освітніх потреб.
 - Залучення батьків та інших членів родини до освітнього процесу, зокрема до роботи з формування комунікативної культури в шкільному середовищі.
 - Використання сучасних технологій, які можуть допомогти дітям з ООП у спілкуванні та взаємодії з іншими.
 - Інше:

Дякуємо за участь!

Комунікативне інтерв'ювання для учнів

1. Чи відчуваєте ви себе комфортно в спілкуванні з однокласниками?

Так

Ні

2. Чи легко вам знаходити спільну мову з вчителями?

Так

Ні

3. Чи відчуваєте ви себе частиною класного колективу?

Так

Ні

4. Чи отримуєте ви підтримку від однокласників і вчителів?

Так

Ні

5. Чи відчуваєте ви себе комфортно в шкільному середовищі?

Так

Ні

Дякуємо за участь!

Методика виявлення рівня сформованості компонентів комунікативної культури Ю. Орлова

Мета: проаналізувати рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування.

Обладнання: бланк для опитування, олівець.

Інструкція: Якщо ви згодні з твердженнями, наведеними нижче, поставте знак «+» навпроти відповідного номера судження. Якщо ж не згодні, відповідно поставте знак « – »:

Зміст опитувальника

1. Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів.
9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконую важку роботу, присутність людей мене дратує.
11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.

13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.

14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.

15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.

16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.

17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.

18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.

19. Я вважаю, що головна радість у житті – спілкування.

20. Мені шкода бездомних котів і собак.

21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але зате близьких.

22. Я люблю бувати серед людей.

23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.

24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.

25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.

26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.

27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.

28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.

29. Люди часто невдячні мені.

30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.

31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.

32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася вкупі.

33. Якби я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Обробка результатів:

підрахуйте кількість відповідей «-» на запитання: 3,4,6,9,10,15,16,25,27,29 і відповідей «+» на всі інші запитання.

Інтерпретація: менше 26 балів – низька; 27-28 балів – середня; 29 і більше балів – висока.